

Ε. Ν. ΠΛΑΤΗΣ, Πάτραι

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟ ΚΡΙΤΩΝΑ

ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

1. Ἡ ἐρμηνευτικὴ γραμμὴ.

Ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ καὶ ξένα ἔργα πάνω στὸν *Κρίτωνα*, ὅσα ἔχω γνωρίσει, ἔχω σχηματίσει τὴν ἀντίληψη ὅτι ὁ πλατωνικὸς αὐτὸς διάλογος μπορεῖ νὰ θαυμάζεται γιὰ τὸ ἠθικὸ ὕψος του καὶ τὶς αἰσθητικές του ἀρετές, δὲν ἔχει ὅμως ἀρκετὰ προσεχτὴ ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ (βλ. τμ. 3.2) φιλοσοφικὴ ἄποψη¹. Ἡ λογικὴ ἐξάλλου δομὴ του παρουσιάζει στὸ πρῶτο κοίταγμα κενὰ ποὺ δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση φιλοσοφικῆς ἀνωριμότητας. Εἶμαι ὥστόσο τῆς γνώμης ὅτι καὶ ἀπὸ καθαρὰ φιλοσοφικὴ ἄποψη ἡ ἀξία τοῦ *Κρίτωνος* εἶναι σημαντικὴ καὶ ἡ δομὴ του εἶναι ἄψογη ἐνδιάθετα. Χρειάζεται ὅμως φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἔρθουν τὰ δύο αὐτὰ στὸ φῶς.

Θὰ περιοριστοῦμε στὸ γνήσια φιλοσοφικὸ μέρος τοῦ διαλόγου, σὲ

1. Βλέπε P. Natorp, *Ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος*, Μτφρ. Μ. Τσαμαδοῦ, Ἀθῆναι 1929. U. v. Wilamowitz-Moellendorff, *Platon*, Berlin 1959⁵ (=1918). A. E. Taylor, *Plato*, London 1963 (=1926). R. Harder, *Platos Kriton*, Text, Übersetzung, Nachwort, Berlin 1934 (Τὰ Ἐπιλεγόμενα ἀναδημοσιεύονται στοῦ Harder, *Kleine Schriften*, München 1960, 223-246). P. Shorey, *What Plato said*, Chicago 1965⁶ (=1933). V. Goldschmidt, *Les Dialogues de Platon*, Paris 1963 (=1947). H. Gauss, *Philosophischer Handkommentar zu den Dialogen Platos* 1, Bern 1954. A. W. Gomme, *The Structure of Plato's Crito*, «Greece and Rome» 5 (1958), 45-51. K. Hildebrandt, *Platon*, Berlin 1959. P. Friedländer, *Platon* 2, Berlin 1964. W. Bröcker, *Platos Gespräche*, Frankfurt/M. 1964. O. Wichmann, *Platon*, Darmstadt 1966. Στὰ πιὸ πάνω ἔργα ἀντιμετωπίζεται πάντως ὁ *Κρίτων* ὡς φιλοσοφικὸ ἔργο. Γιατὶ ὑπάρχουν καὶ μελετητὲς ποὺ τοῦ ἀρνοῦνται τὴ φιλοσοφικότητα, ὅπως ὁ Jowett — γιὰ τὸν ὁποῖο παρουσιάζεται ἐδῶ ὁ Σωκράτης ὄχι ὡς ὁ φιλόσοφος... ἀλλ' ἀπλῶς ὡς ὁ καλὸς πολίτης ποῦ, ἔχοντας ἄδικο καταδικαστῇ, εἶναι πρόθυμος νὰ θυσιάσῃ τὴ ζωὴ του ὑπακούοντας στοὺς νόμους τῆς πολιτείας (*The Dialogues of Plato* 1, 1953⁴, *Crito*, Introduction, 367). Γενικὰ πάντως ἀναγνωρίζεται στὸν *Κρίτωνα* φιλοσοφικότητα μὲ χαλαρὴ (βλ. τμ. 3.2) ἐννοια μόνον (βλ. Harder 225-226). Σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ ἐρμηνευτικὴ ἐργασία τοῦ R. Guardini, *Der Tod des Sokrates*, Hamburg 1943¹, 1952⁴, ποὺ μολονότι προσπαθεῖ κυρίως νὰ συλλάβῃ στὸ κείμενο τὸ πρόσωπο, τὴν «ὑπαρ-



ὅσα ἐκθέτει ὁ Σωκράτης (46 b-54 d)· μετὰ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ μαθητῆ του δὲ θ' ἀσχοληθοῦμε, ἐκτὸς ὅπου θὰ εἶναι χρήσιμο γιὰ νὰ διαφωτιστῇ τὸ θέμα μας. Ἡ ἐρμηνεία θὰ προσπαθήσωμε νὰ διατηρηθῇ ἐσωτερικὴ, σύμφωνη δηλαδή μετὰ τὴν ἀρχή : Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπεισάγωμε ὅ,τι ἐμεῖς θέλομε στὸ ἔργο ποὺ ἐρμηνεύομε, ἀλλὰ ὀφείλομε, ἐμβαθύνοντας μετὰ τὴν πιὸ μεγάλη δυνατὴ ἀπροκαταληψία, νὰ συλλαμβάνωμε καὶ παρουσιάζωμε τὰ στοιχεῖα ποὺ πράγματι ἐνυπάρχουν, ἐνδιάθετα ἔστω, σ' αὐτό.

Τὸ πρῶτο ἀλλὰ καὶ σπουδαιότερο ἴσως χρέος τῆς ἐρμηνείας τοῦ φιλοσοφικοῦ μέρους τοῦ *Κρίτωνος* εἶναι, γιὰ τὸ λόγο ποὺ ἐξηγήσαμε, ἡ ἐρμηνευτικὴ σύλληψη τῆς λογικῆς του δομῆς. Ἡ ἐννοια τῆς δομῆς δὲν περιορίζεται μόνο στὰ ἐνεργεῖα πραγματωμένα, στὰ τεθειμένα σαφῶς σ' ἓνα ἔργο, ἀλλὰ περιλαμβάνει καὶ τὰ ἐνδιάθετα. Τὸ τελευταῖο τοῦτο ἐκτείνεται πολὺ· καλύπτει ὅχι μόνο ὅ,τι ὑπονοοῦσε ὁ δημιουργός, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι θὰ ὑπονοοῦσε ἂν συνέθετε τὸ ἔργο του μετὰ πλήρη αὐτοσυνειδησία. Τοῦτο ἰσχύει πρωταρχικὰ στὰ ἔργα Τέχνης, ὅχι ὅμως λιγότερο καὶ στὰ φιλοσοφικὰ ἔργα. Ἀποτελεῖ κακὴ ἐρμηνεία νὰ λέμε στὸ πρῶτο πρόσκομμα : ἀντίφαση, στὸ πρῶτο κενό : ἄλμα λογικὸ — καὶ ὁ Ὅμηρος ἔχει ἄρκετὰ κακοπάθει στοὺς αἰῶνες ἀπὸ τέτοιες ὑπερφίαλες καὶ ἀνοημώστες ἐρμηνεῖες². Ὁ δημιουργὸς δημιουργεῖ ὅχι μόνο ἐνσυνείδητα ἀλλὰ καὶ ὑποσυνείδητα καὶ ἀσυνείδητα. Δὲν ἀποκλείεται, φυσικὰ, σὲ μιὰ διακοπὴ τῆς δημιουργικῆς του ἐνόρασης, νὰ πέσῃ σὲ ἀντίφαση, νὰ κἀνῃ ἓνα ἄλμα, ποὺ νὰ μὴν μπορέσῃ ὕστερα, κατὰ τὸν κριτικὸ ἔλεγχο, νὰ τὸ ἀντίληφθῇ. Τοῦτο ὅμως συμβαίνει

ξη» Σωκράτης καθὼς ἀντιμετωπίζει σὲ προσωπικὴ ἀναδίπλωση τὸ πρόβλημα τῆς ἀπόδρασης (βλ. 9-10), ἐκθέτει ἐν τούτοις σὲ γενικὲς ἀλλὰ σαφεῖς γραμμὲς τὴ λογικὴ ὀργάνωση τοῦ διαλόγου ἀπὸ τὸ 49 a ἐπ., ἀναπτύσσοντας μάλιστα μετὰ δύναμη τὸν καθαρὰ φιλοσοφικὸ χαρακτήρα (85) τοῦ ἀξιωματικοῦ του θεμελίου, ποὺ εἶναι ἡ ἀπολυτοσύνη τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀληθινοῦ, δίκαιου, ἀγαθοῦ, καλοῦ, μετὰ μιὰ λέξη τοῦ ὅχι φυσικὰ ἰσχυροῦ ἀλλὰ νοηματικὰ ἔγκυρου (85). Ἀναζητώντας, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐργασίας αὐτῆς, συμπληρωματικὴ βιβλιογραφία, βρῆκα ὥστόσο νὰ ἐξαίρεται ἡ φιλοσοφικὴ σπουδαιότητα τοῦ διαλόγου καὶ μαζί νὰ ὑπονοῇται θὰ ἔλεγα μιὰ συστηματικότητα σ' αὐτὸν στὴν παλαιὰ πραγματεία τοῦ K. Mewes, *Ist Platons Kriton auch in philosophischer Hinsicht ein wichtiger Dialog?*, δημοσιευμένη στὸ «Jahresbericht über das Realgymnasium zu Magdeburg», Magdeburg 1890, 1-29· ἐκεῖ ἀνασκοποῦνται καὶ οἱ ἀπόψεις τῶν μελετητῶν τοῦ 19ου αἰῶνα γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ποιότητα τοῦ *Κρίτωνος*, ἀναφέρονται δὲ ἀνάμεσα στοὺς ἀρνητὲς τῆς ὁ Schleiermacher καὶ ὁ Ast. Ὁ Mewes παρακολουθεῖ τὸ κείμενο σημεῖο πρὸς σημεῖο καὶ ἀναπτύσσει κάθε φιλοσοφικὸ περιεχόμενο ποὺ ἀπαντᾷ (βλ. 4 καὶ 5). Ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἀποδίδει ἰδιαίτερη σπουδαιότητα στὴ θέση τοῦ λογικοῦ (Vernunft) ὡς βάσης στὸ διάλογο καὶ ἐρμηνεύει ὡς πρακτικὴ (ἠθικὴ) ἐκδήλωση τοῦ λογικοῦ τὸ πρῶτο ἠθικὸ ἀξίωμα, τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἀδικίας, καί, μετὰ, τὸ ἀπὸ τοῦτο παραγόμενο, τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἀνταδικίας (11-15). Ἡ πραγματεία τοῦ Mewes δὲν προσέχτηκε, φαίνεται, καὶ πάντως ξεχάστηκε.

2. Βλ. I. Θ. Κακριδῆς, *Ξαναγυρίζοντας στὸν Ὅμηρο*, Θεσσαλονίκη 1971.

σπάνια. Κατὰ κανόνα, εἶναι ἡ δική μας κοντοφθαλμία ποὺ δὲ διαβλέπει τὰ βαθύτερα «ἐνοτικά» στοιχεῖα τοῦ ἔργου. Χρέος λοιπὸν πρώτιστο τοῦ ἑρμηνευτῆ εἶναι, δείχνοντας ἄκρο σεβασμὸ στὸ ἔργο, νὰ καταβάλῃ κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ τὸ ἐννοήσῃ θετικὰ ὁλόκληρο, γιὰ νὰ καταδείξῃ τὴν ἐνότητα ποὺ συνέχει τὰ ποικίλα τοῦ στοιχεῖα. Μόνο ἀφοῦ ἐξαντλήσῃ τὰ μέσα τῆς θετικῆς ἑρμηνείας δικαιούται, ἢ μᾶλλον ὀφείλει πάλι, ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ πάρῃ ἀρνητικὴ στάση, νὰ πῇ : ἐδῶ διαπιστώνω ἀντίφαση· ἐκεῖ χάσμα.

Μὲ τέτοιο πνεῦμα θὰ διεξαχθῇ ἡ ἑρμηνευτικὴ προσπάθεια ποὺ ἀκολουθεῖ.

2. Ἡ λογικὴ δομὴ (46 b-54 d).

2.1. Θεμελίωση τῆς θεωρητικῆς Ἠθικῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ οἰκοδόμησὴ τῆς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ μὴ ἀδικεῖν (46 b-49 e).

2.1.1: 46 b-47 a (*ὦ φίλε Κρίτων... πῶς δ' οὐ;*). Θὰ ἐξετάσωμε (ἐμεῖς, δηλαδὴ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κρίτων) ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ λογικὸ, ἂν πρέπει νὰ δραπετεύσω ἢ ὄχι. Δὲ θὰ λάβωμε ἐπομένως, ὑπόψιν παράγοντες συναισθηματικούς ἢ κοινωνικούς ἢ ὠφελιστικούς. Τὸ λογικὸ ὀρίζει πρῶτα ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε ὅλες τὶς γνώμης παρὰ μόνο τὶς *χρηστές*, καὶ τέτοιες εἶναι μόνο οἱ γνώμης τῶν *φρονίμων*. Ἐρωτᾶται : ποιοὶ εἶναι οἱ φρόνιμοι;

2.1.2: 47 a-48 b (*Φέρε δὴ... Μένει*). Ἀπὸ τὴ μελέτῃ περιπτώσεων σὰν τοῦ *γυμναζομένου* ἐρχόμαστε ἐπαγωγικὰ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὴ φρόνηση σὲ κάθε ζήτημα τὴν ἐνσαρκώνει ὄχι ἡ κοινὴ γνώμη (οἱ *πολλοὶ*) ἀλλὰ ὁ *ἐπαῖων* σ' αὐτὸν τὸν τομέα, ὁ εἰδήμων, ὁ ἐπιστήμων, αὐτὸς ποὺ ἐξετάζει ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ λογικὸ τὰ δεδομένα τοῦ τομέα στὸν ὁποῖο εἶναι εἰδικὸς καὶ ἔχει ἔτσι ὄχι ἀπλὴ γνώμη ἀλλὰ γνώση τοῦ τομέα τούτου — ὄχι *δόξα* ἀλλὰ *ἐπιστήμη*, ὅπως θὰ πῇ ἀργότερα ὁ Πλάτων. Ἄν πάνω σ' ἓνα ζήτημα δὲν ἀκολουθήσωμε τὶς συστάσεις τοῦ ἐπαῖοντος, καταστρέφομε τὸ ἀντίστοιχο στοιχεῖο τῆς ὑπαρξῆς μας, τὸ σῶμα ἢ τὴν ψυχὴ. Μὲ κατεστραμμένο τὸ σῶμα, πολὺ περισσότερο μὲ κατεστραμμένη τὴν ψυχὴ δὲν ἀξίζει νὰ ζοῦμε — ἐπειδὴ δὲν πρέπει νὰ βάζωμε πάνω ἀπ' ὅλα τὸ *ζῆν* ἀλλὰ τὸ *εὖ ζῆν*, καὶ τὸ *εὖ ζῆν* σημαίνει τὸ *ζῆν καλῶς καὶ δικαίως*. Ἐρωτᾶται : ποιὸς εἶναι ὁ ἐπαῖων;

2.1.3: 48 b-49 a (*Οὐκοῦν... πειράσομαι*). Ἄν ἦταν γιὰ ἐμπειρικὸ ζήτημα, ζήτημα ποὺ ὑπάγεται στὴν περιοχὴ μιᾶς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης — ὅπως ἡ Ἰατρικὴ, ἡ Παιδοτριβικὴ κλπ. — θὰ χρειαζόταν μακροχρόνια μελέτῃ τῶν ἀντίστοιχων ἐμπειρικῶν φαινομένων μὲ τὸ λογικὸ, γιὰ νὰ φτάσῃ κανεὶς ἐπαγωγικὰ στὴ σύλληψη τῶν γενικῶν θὰ λέγαμε ἀρχῶν καὶ ἀνα-

δειχθῇ ἔτσι ἐπαῖων. Ὅμως πρόκειται γιὰ ἠθικὸ ζήτημα καὶ ἡ Ἡθικὴ εἶναι ἀξιωματικὴ ἐπιστήμη, ὅπως τὰ Μαθηματικά. Στὰ τελευταῖα αὐτά, καθὼς ξέρομε — ἄς θυμηθοῦμε τὸ δοῦλο τοῦ Μένωνος — μπορεῖ καθένας νὰ γίνη γρήγορα ἐπαῖων : ἀρκεῖ νὰ ἀναχθῇ, λογιζόμενος ὀρθά, στὰ θεμελιακὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα τοῦ λογικοῦ καί, ξεκινώντας ἀπὸ αὐτά, νὰ οἰκοδομήσῃ μὲ λογικὴ συνέπεια πρὸς πέρα καὶ νὰ βγάλῃ ὕστερα ἀπὸ τὰ οἰκοδομημένα τὸ συμπέρασμα πάνω στὸ δοσμένο μαθηματικὸ ζήτημα. Ἔτσι καὶ στὴν Ἡθικὴ : καθένας μπορεῖ νὰ γίνη γρήγορα ἐπαῖων — ἀρκεῖ νὰ ἀναχθῇ, λογιζόμενος ὀρθά, στὰ θεμελιακὰ ἠθικὰ ἀξιώματα τοῦ λογικοῦ καί, ξεκινώντας ἀπὸ τοῦτα, νὰ οἰκοδομήσῃ μὲ λογικὴ συνέπεια πρὸς πέρα καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ ὕστερα πάνω στὸ δοσμένο ἠθικὸ ζήτημα τὶς γενικὲς προτάσεις ποὺ κατέκτησε.

Ἐπομένως ἐμεῖς οἱ δύο (ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κρίτων) δὲ χρειάζεται νὰ ἀναζητήσωμε σὲ ἄλλον κανένα, σὲ μιὰν ἠθικὴ ἐνδεχομένως αὐθεντία — ὅπως π.χ. οἱ Πυθαγόρειοι —, τὸν ἐπαῖοντα. Ἀφοῦ εἴμαστε ἄνθρωποι, ἀφοῦ εἴμαστε μὲ λογικὸ προικισμένοι, μποροῦμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ ἀποφανθοῦμε ὡς ἐπαῖοντες πάνω στὸ ἠθικὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ : φτάνει νὰ τὸ μελετήσωμε μὲ τὸν αὐστηρὰ λογικὸ τρόπο ποὺ ἐκθέσαμε. Παρόμοια ζητήματα ἔχομε ὡς τώρα ἐξετάσει πολλές φορές μὲ τὸν τρόπο τοῦτο στὸ παρελθόν. Ἐγὼ προσωπικὰ (ὁ Σωκράτης) ἔχω ἐξετάσει ἤδη καὶ μόνος καὶ μὲ ἄλλους φίλους, ἴσως καὶ μαζί σου, Κρίτων, τὸ ἠθικὸ ζήτημα τῆς δραπετεύσεώς μου. Ἐπειδὴ ὅμως, ὅταν κανεὶς λογίζεται, ὑπόκειται στὴν πιθανότητα τοῦ σφάλματος, ἀλλὰ ἔχει καὶ τὴ δυνατότητα νὰ κατακτήσῃ τελικὰ τὸ ὀρθό, θὰ ἐξετάσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ ζήτημα κάτω ἀπὸ τὸ λογικὸ σου ἔλεγχον, Κρίτων. Μιὰ τέτοια ἐξέταση μὲ διάλογο παρέχει καὶ τὴν ἐγγύηση ὅτι τὰ συμπεράσματα ὅπου θὰ καταλήξωμε θὰ εἶναι ὀρθά.

2.1.4: 49 a-e (*Οὐδενὶ τρόπῳ ... Ποιητέον*). Θέσαμε ἤδη (48 b) τὸ ὑπέρτατο ἠθικὸ ἀξίωμα : Πρέπει νὰ ζοῦμε εὖ. Ἀποσαφηνίσαμε ἐπίσης — ὅπως ὁ μαθηματικὸς ἀποσαφηνίζει τὴν ἔννοια π.χ. τοῦ σημείου — τὴν ἔννοια τοῦ εὖ ζῆν. Σημαίνει τὸ ζῆν καλῶς καὶ δικαίως. Ἐρχόμαστε ἔτσι στὸ δεύτερο ἠθικὸ ἀξίωμα : Πρέπει νὰ ζοῦμε καλῶς καὶ δικαίως. Ἀπὸ τοῦτο παράγεται μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ζοῦμε αἰσχροῶς καὶ ἀδίκως. Τὸ τελευταῖο πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἰσοδύναμο μὲ τὸ προηγούμενο. Γιατὶ οἱ ἔννοιες : καλὸς - αἰσchrός, δίκαιος - ἄδικος, ὅπως καὶ : ἀγαθός - κακός, ποὺ γιὰ τὴν Τυπικὴ Λογικὴ σχηματίζουν ἐναντία ἀντίθεση, εἶναι γιὰ τὴν Ἡθικὴ ἀντιφατικὲς — ἐπειδὴ ἐννοοῦνται προσδιορισμένες ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τοῦ πράττειν, πρώτη ἔννοια τῆς δεοντολογικῆς θεωρίας τοῦ πράττειν ποὺ εἶναι ἡ Ἡθικὴ.

Ἐπειδὴ ἡ μὴ πραγμάτωση τοῦ μέρους ἀρκεῖ ν' ἀνατρέψῃ τὸ ὅλον, τὸ

εὖ ζῆν, περιορίζομαστε —πρὸς τὸ παρὸν—στὸ δεύτερο σκέλος: Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ζοῦμε ἀδίκως, δὲν πρέπει νὰ ἀδικοῦμε.

Ἔχομε κατακτήσει ὥς τώρα τρεῖς ἠθικὲς θέσεις: Πρέπει νὰ ζοῦμε εὖ· εὖ σημαίνει καλῶς καὶ δικαίως, πρέπει ἄρα νὰ ζοῦμε καλῶς καὶ δικαίως· δὲν πρέπει νὰ ζοῦμε αἰσχροῦς καὶ ἀδίκως, καὶ εἰδικότερα δὲν πρέπει νὰ ἀδικοῦμε. Τὶς τρεῖς αὐτὲς ἠθικὲς θέσεις ἔχει ἀνέκαθεν κατακτήσει ἡ ὑγιὲς ἐλληνικὴ ἠθικὴ συνείδηση³ — ἄς ποῦμε ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὴν ἐμφάνιση τῆς Σοφιστικῆς. Προχωρώντας ὅμως κάνει μιὰ λογικὴ ἀσυνέπεια: ἐξαιρεῖ τὴν ἀνταδικία ἀπὸ τὴν ἐννοια τῆς ἀδικίας, ἀναγνωρίζει στὴν ἀνταδικία ἠθικότητα, μολονότι παραδέχεται τὴν ἀδικία ὡς ἀνηθικότητα. Πρόκειται γιὰ ἐσφαλμένη ἄποψη, ὅπως θὰ ἦταν σφάλμα στὰ Μαθηματικά ὅτι π.χ. μὲ τὴν προσθήκη ἴσων σὲ ἴσα προκύπτουν ἄνισα· μὲ μόνη τὴ διαφορὰ ὅτι στὴ δεύτερη περίπτωση θὰ εἶχαμε πλάνη πάνω στὴν ὄντολογικὴ ἀλήθεια, ψεῦδος, ἐνῶ ἐδῶ ἔχομε πλάνη πάνω στὴ δεοντολογικὴ ἀλήθεια, ἀνήθικη ἀντίληψη. Γι' αὐτὸ ἐμεῖς (ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κρίτων) θὰ προχωρήσωμε μὲ τὴν ἐπιβαλλόμενη λογικὴ συνέπεια, βέβαιαι πῶς ἡ διαφορὰ μας ἀπὸ τὴν κοινὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀδικία δὲν εἶναι σχετικὴ, διαφορὰ δύο δογμάτων, ἀλλὰ εἶναι ἀπόλυτη, εἶναι ἡ διαφορὰ τοῦ ὀρθοῦ ἀπὸ τὸ πεπλανημένο, τοῦ ἠθικοῦ ἀπὸ τὸ ἀνήθικο⁴. Θὰ σκεφτοῦμε δηλαδή: Ἀφοῦ δὲν πρέπει νὰ ἀδικοῦμε, ἄρα οὔτε καὶ ν' ἀνταδικοῦμε πρέπει — ἐπειδὴ ἡ ἀνταδικία ἀποτελεῖ μορφή, εἶδος ἀδικίας — καὶ ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὸ γένος ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ εἶδος.

Μὲ τὶς τέσσερις τοῦτες θέσεις συγκροτήσαμε ἓνα ἠθικὸ ἀξιοματικὸ σύστημα — κάτι δηλαδή ἀνάλογο μὲ τὸ ἀξιοματικὸ σύστημα τῆς Ἀριθμητικῆς ἢ τῆς Γεωμετρίας. Δὲ λέμε: τὸ ἠθικὸ ἀξιοματικὸ σύστημα· γιατί περιοριστήκαμε γρήγορα σ' ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ ὅλο περιεχόμενο τοῦ εὖ ζῆν, στὸ ζῆν δικαίως. Μὲ τὴν ἀμοιβαία διαστολὴ, τὴν ἀμοιβαία ὀροθέτηση τῶν ἐννοιῶν: ζῆν δικαίως - ἀδικεῖν, ὀροθέτηση ἀνάλογη μὲ τῶν ὑπέρτατων ὄντολογικῶν ἐννοιῶν: ταῦτό - ἕτερο, ἔχομε τυπικὴ ἐποπτεία τοῦ ὅλου. Ἡ ἐποπτεία μας εἶναι μόνο ὡς πρὸς τὸ ἀδικεῖν συγκεχυμένη — ὅπως, μὲ δικό της ὅμως τρόπο, εἶναι συγκεχυμένη ἡ ἐποπτεία τοῦ ὅλου: ταῦτό -

3. Βλ. Goldschmidt 27 καὶ 335, ὅπου γίνεται καὶ παραπομπὴ στὰ ἐξῆς ἔργα τοῦ Πλάτωνα: *Πρωταγόρας* 323 a-c, *Εὐθύφρων* 8 c, *Ἀλκιβιάδης* 109 c καὶ *Πολιτεία* 2 (Λόγος τοῦ Ἀδείμαντου).

4. Αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ἐξάγεται ἀπ' ὅλο τὸν Κρίτωνα, αὐτὸ εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ διαλόγου — ἀλλὰ καὶ τὸ γράμμα του σὲ ὅλα τὰ χωρία, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὸ 49 a, ποὺ πάντως οὔτε ὑποχρεωτικὰ ὑπονοεῖ σχετικότητα κύρους καὶ ὅπωςδῆποτε πρέπει νὰ ἐννοηθῇ κατὰ τὸ ὅλο τοῦ διαλόγου. (Οἶδα γὰρ ὅτι ὀλίγοις τισὶ ταῦτα καὶ δοκεῖ καὶ δόξει. Οἷς οὖν οὕτω δέδοκται καὶ οἷς μὴ, τούτοις οὐκ ἔστι κοινὴ βουλή, ἀλλὰ ἀνάγκη τούτους ἀλλήλων καταφρονεῖν ὀρῶντας ἀλλήλων τὰ βουλευμένα).

ἕτερο ὡς πρὸς τὴν ἔννοια : ἐνδιάμεσο τρίτο. Μὲ τὴν ὑπαγωγή ὁμῶς τοῦ ἀνταδικεῖν στὸ ἀδικεῖν, ἡ τυπικὴ μας ἐποπτεία τοῦ ὅλου ἔχει γίνεи καὶ τέλεια. Ὡστε τὸ ἀξιωματικὸ μας σύστημα εἶναι πιά συμπληρωμένο. Πρόκειται πάντως γιὰ τὸ ἀξιωματικὸ σύστημα ἐνὸς κλάδου ἀπὸ τὴν ὅλη Ἠθική, τοῦ κλάδου ποὺ συγκροτεῖ ἡ Ἠθική τοῦ ζῆν δικαίως, τῆς δικαιοσύνης.

Πάνω στὸ σύστημα τοῦτο θὰ ἦταν τώρα δυνατό νὰ καταπιαστοῦμε μὲ τὴν πλήρη οἰκοδόμηση τῆς Ἠθικῆς τοῦ ζῆν δικαίως. Ὅμως δὲ θὰ τὸ ἐπιχειρήσωμε τώρα. Ἀλλὰ ὅπως ὁ γεωμέτρης, ὅταν εἶναι νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα ἐνὸς συγκεκριμένου τριγώνου, μπορεῖ νὰ περιοριστῇ νὰ οἰκοδομήσῃ πάνω στὸ γεωμετρικὸ ἀξιωματικὸ σύστημα ἀπὸ τὸ μέρος μόνο ποὺ ὁδηγεῖ στὰ τρίγωνα· ἔτσι κι ἐμεῖς : θὰ οἰκοδομήσωμε ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἐκείνη τοῦ ἠθικοῦ μας ἀξιωματικοῦ συστήματος, ποὺ θὰ μᾶς φέρῃ σὲ θέσῃ νὰ λύσωμε τὸ ἀρχικὸ πρόβλημα ἂν ἐπιτρέπεται ἢ ὄχι ἡ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ δηλαδὴ πλευρὰ, τὴν πλευρὰ τοῦ μὴ ἀδικεῖν. Θὰ οἰκοδομήσωμε μὲ εἰδίκευση, ποὺ θὰ μᾶς δώσῃ τὴ δυνατότητα νὰ ὑπερνικήσωμε ὡς ἓνα σημεῖο καὶ τὴν τυπικότητα τῆς θεώρησης· γιὰ τὸ εἰδικότερο ἐποπτεύεται αὐτομάτως καὶ οὐσιαστικότερα.

Ἀπὸ τίς ἔννοιες γένους : ἀδικία καὶ ἀνταδικία ἐρχόμαστε στὶς ἔννοιες εἶδους : βλάβη καὶ ἀνταπόδοση βλάβης. Κατὰ λογικὴ ἀναγκαιότητα εἶναι καὶ αὐτὰ ἀνεπίτρεπτα. Μὲ πῶς περὶ εἰδίκευση ἐρχόμαστε στὴν ἔννοια : παράβαση μιᾶς δοσμένης δίκαιης ὑπόσχεσης. Ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος βλάβης, ἐπειδὴ μὲ τὴν παράβαση βλάπτεται αὐτὸς ποὺ στηρίχτηκε στὴν ὑπόσχεση· εἶναι κι αὐτὴ ἀνεπίτρεπτη. Ἄν τώρα κάνωμε χρῆση καὶ τῆς δεύτερης θέσης τοῦ ἀξιωματικοῦ μας συστήματος, τῆς θετικῆς, δηλαδὴ τοῦ ζῆν δικαίως, φτάνομε καὶ σὲ θετικὸ πόρισμα : Πρέπει νὰ ἐκτελοῦμε τίς δίκαιες ποὺ δώσαμε ὑποσχέσεις.

Ἔως ἐδῶ θεμελιώσαμε τὴν Ἠθικὴ τοῦ ζῆν δικαίως, ὡς ἓνα σημεῖο καὶ τὴν οἰκοδομήσαμε — ἔστω καὶ ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ, σχεδὸν ἀποκλειστικά, πλευρὰ της, τὴν πλευρὰ τοῦ μὴ ἀδικεῖν. Εἴμαστε τώρα σὲ θέσῃ, πάνω στὴ βάση αὐτῶν ποὺ ἔχομε κατακτήσει θεωρητικά, νὰ ἐξετάσωμε τὸ συγκεκριμένο ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ.

2. 2. Ἐφαρμοσμένη ἠθικὴ ἐξέταση ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ μὴ ἀδικεῖν (49 e-53 a).

Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἐξεταστῇ εἶναι ἀποκλειστικὰ τοῦτο : Ἡ δραπετεύσῃ τοῦ Σωκράτη (ἐκφραζόμαστε τώρα, ὅπως γίνεται καὶ στὸν Κρίτωνα, σὲ γ' πρόσωπο) ἀποτελεῖ ἀδικία ἢ ὄχι; Ἄν ναί, εἶναι ἀνεπίτρεπτη ἠθικά, ἐπειδὴ προσκρούει στὸ ἀξίωμα τοῦ μὴ ἀδικεῖν καὶ ἀνατρέπει ἄρα τὸ ἀξίωμα τοῦ ζῆν δικαίως, ἐπειδὴ ἐπομένως ἀντίκειται τελικὰ στὸ ὑπέρτατο ἠθικὸ ἀξίωμα τοῦ εὖ ζῆν. Στὴν ἐξέταση καταδεικνύονται :

2.2.1. Ἡ δραπετεύση ἑνὸς πολίτη ἀποτελεῖ ἀδικία, ἐπειδὴ προξενεῖ βλάβη σὲ κάποιο πρόσωπο, στὴν πατρίδα.

2.2.2. Ἀποτελεῖ βαρειὰν ἀδικία, ἐπειδὴ βλάπτει ὄχι ἓνα κοινὸ πρόσωπο, ἀλλὰ τὸ πρόσωπο τῆς πατρίδας, τὸ πιὸ ἱερὸ δηλαδὴ ἀπ' ὅλα.

2.2.3. Ἀκόμη πιὸ βαρύτερη ἀδικία ἀποτελεῖ ἡ δραπετεύση ἑνὸς πολίτη Ἀθηναίου, ἐπειδὴ εἶναι καὶ παράβαση τῆς ὑπόσχεσης ποὺ κάθε Ἀθηναῖος πολίτης, μὲ τὸ νὰ παραμένῃ ἐλεύθερα στὴν Ἀθήνα, δίνει ἔμπρακτα στὴν πατρίδα: ὅτι κρατεῖ μὲν τὸ δικαίωμα ἀπέναντί της νὰ προσπαθῇ ἐλεύθερα νὰ τὴν πείθῃ, ἀλλὰ πάντως θὰ συμμορφώνεται σὲ ὅποιες ἀποφάσεις θὰ λαμβάνωνται τελικά, ἔστω καὶ ἂν διαφωνῇ ὅπωςδὴποτε μ' αὐτές.

2.2.4. Τὸ πράγμα εἶναι ἀκόμη περισσότερο ἐπιβαρυντικὸ γιὰ τὸ Σωκράτη, ἐπειδὴ αὐτός, ἀφοῦ παρέμεινε στὴν Ἀθήνα —μάλιστα σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μακρόχρονης ζωῆς του— ἔχει πανηγυρικά, θὰ ἔλεγε κανεῖς, καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἐπιπόλαια δώσει ἔμπρακτα τὴν πιὸ πάνω ὑπόσχεση.

2.2.5. Ἀλλωστε ἡ ὑπόσχεση τοῦτη —κι ἔτσι κορυφώνεται ἡ ἐπιβαρυνση— ἔχει οὐσιαστικὰ ἐπαναληφθῇ καὶ πρόσφατα, ὄχι μόνο ἔμπρακτα μάλιστα ἀλλὰ καὶ σιωπηρὰ —καὶ ἡ σιωπὴ εἶναι ἓνα εἶδος λόγου—, στάθηκε δηλαδὴ ἡ αὐτονόητη προϋπόθεση τῆς δήλωσης τοῦ Σωκράτη στὸ δικαστήριό ὅτι σὲ καμιάν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, πατρίδα δὲ δέχεται νὰ ζήσει.

Ἐπομένως ἡ δραπετεύση τοῦ Σωκράτη θὰ ἀποτελέσῃ βαρύτερη ἀδικία, ἄρα εἶναι ἀνεπίτρεπτο ἠθικὰ νὰ ἐπιχειρηθῇ.

2.3. Ἐφαρμοσμένη ἠθικὴ ἐξέταση ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ὅλου εὖ ζῆν καὶ εἰδικότερα τοῦ μὴ ζῆν αἰσchrῶς (53 a-54 b).

Ἄς δοῦμε τώρα καὶ τίς ἄλλες συνέπειες τῆς δραπετεύσης τοῦ Σωκράτη, συνέπειες ἀπέναντι σὲ πρόσωπα γιὰ τὰ ὁποῖα τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἂν θὰ τὰ ἀδικήσῃ ἢ ὄχι ἀλλὰ μάλλον ἂν θὰ τοὺς φερθῇ εὖ. Ἐτσι προβάλλει τώρα καὶ πάλι ἡ ἔννοια τοῦ εὖ, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ στὸ κείμενό μας, καὶ θὰ διατηρηθῇ μάλιστα στὸ θεματικὸ ὀρίζοντα, ἐνῶ ὡς ἐδῶ εἶχε ἀποσυρθῇ πίσω ἀπὸ τὴν εἰδικότερη ἔννοια τῆς μὴ ἀδικίας. Ἀντίστοιχα πρὸς τὸ εὖ, εἶναι καὶ τὸ ἀγαθὸ συνθεμένο ἀπὸ τὸ καλὸ καὶ τὸ δίκαιο. Τὸ ἀγαθὸ ὁλοκληρώνεται λογικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ κακοῦ, ποὺ τὰ συνθετικά του εἶναι τὸ αἰσchrὸ καὶ τὸ ἄδικο.

2.3.1. Δραπετεύοντας ὁ Σωκράτης θὰ δημιουργήσῃ στοὺς συνενόχους φίλους του τὸν κίνδυνο νὰ χάσουν τὴν περιουσία τους ἢ νὰ ἐξοριστοῦν. Θὰ τοὺς προξενήσῃ ἐπομένως βλάβη, πράγμα ποὺ ἀντικειμενικὰ εἶναι ἄ-

δικο ἀπέναντι στοὺς φίλους, ὑποκειμενικὰ εἶναι —γιά τὸν ἑαυτό του ὡς φίλο— αἰσχρό.

2.3.2. Ἄν πάρη τὰ παιδιά μαζί του, θὰ τὰ βλάψη, κι αὐτὸ εἶναι πάλι ἀντικειμενικὰ ἄδικο καὶ ὑποκειμενικὰ —γιά τὸν ἑαυτό του ὡς πατέρα— αἰσχρό. Γιατὶ θὰ τὰ ὑποχρεώσῃ νὰ ζήσουν ὡς ξένοι —σὲ ξένη δηλαδή χώρα καὶ χωρὶς τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη— καὶ θὰ τ' ἀναθρέψῃ σὲ διεφθαρμένο περιβάλλον, στὸ θεσσαλικὸ περιβάλλον ὅπου θὰ ζῇ. Ἄν δὲν τὰ πάρη μαζί του, ἡ δραπετεύσῃ του δὲ θὰ ἔχῃ γι' αὐτὰ κανένα ἀποτέλεσμα ἀντικειμενικά, ἀφοῦ ἔτσι κι ἄλλιῶς οἱ φίλοι του θὰ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἔχουν τὴ φροντίδα τους.

2.3.3. Γιὰ τὸν ἴδιο τὸ Σωκράτη ἡ δραπετεύση καὶ τὰ ἐπακόλουθά της θὰ εἶναι αἰσχρά :

2.3.3.1. Αὐτὴ καθαυτὴ ἡ δραπετεύση εἶναι ἀνάξια γιὰ ἓναν ἐλεύθερο ἄνθρωπο· καὶ εἶναι ἀκόμη πιὸ πολὺ ἀνάρμοστη στὴν περίπτωση ἑνὸς γέρου —ποὺ ἔτσι κι ἄλλιῶς λίγο χρόνο ζωῆς ἔχει μπροστά του· ὁ πολὺ μάλιστα ἐξευτελιστικὸς τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ἀναγκαστικὰ θὰ γίνῃ, ταιριάζει σὲ δοῦλο τιποτένιο.

2.3.3.2. Μὲ τὴ δραπετεύσῃ του ὁ Σωκράτης θὰ ἀναισχυνητῇ ἀπέναντι—στὶς θαραλεές του διακηρύξεις στὸ δικαστήριό, ποὺ μολονότι ὀρθές καὶ δίκαιες— θ' ἀπογυμνωθοῦν ἔτσι ἀπὸ κάθε ἀξία καὶ θὰ ἐμφανιστοῦν σὰν κομπασμὸς ἑνὸς ξιπασμένου, τρομοκρατημένου τώρα μπρὸς στὶς συνέπειες τῆς ξιπασιᾶς του στὶς ὁποῖες μόνος του ἔχει μπλεχτῇ.

2.3.4. Ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο θὰ περνᾷ μετὰ τὴ δραπετεύσῃ του ἀναγκαστικὰ ὁ Σωκράτης στὴν ἐξορία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι αἰσχρὸς, ἄσχημος. Γιατὶ ἀφοῦ δὲ θὰ εἶναι καλόδεχτος σὲ εὐνομούμενες πολιτεῖες καὶ σὲ κύκλους χρηστῶν ἀνθρώπων, θ' ἀναγκαστῇ νὰ ζήσῃ σὲ περιβάλλον χωρὶς ἠθικὴ καὶ πνευματικότητα, καὶ συγκεκριμένα νὰ γίνῃ παράσιτος κόλακας τῶν διεφθαρμένων καὶ ἄξεστων ἐσωτερικὰ εὐγενῶν τῆς Θεσσαλίας. Ὡστε θὰ χάσῃ τὸ ἐλεύθερο τοῦ χαρακτήρα του καὶ θὰ προδώσῃ τὸν ἑαυτό του καὶ ὅλο του τὸ παρελθόν, τὸν ἕως τώρα βίό του καὶ τοὺς ὡς τώρα λόγους του· ὄχι μόνο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ θ' ἀπογυμνώσῃ ἀναδρομικὰ ὅλα αὐτὰ —μολονότι ὑπῆρξαν ἄριστα— ἀπὸ κάθε ἀξία.

2.4. Μεταφυσικὲς προεκτάσεις (54 b-54 d).

Στὸ τέλος ὑποδηλώνεται καὶ κάποια μεταφυσικὴ θεμελίωσις τῆς ἠθικῆς. Ἐνεργώντας ἀνήθικα πάνω στὴ γῆ, ὁ Σωκράτης δὲ θὰ ἔχῃ, ὅταν πεθάνῃ, «καλὴν ἀπολογία» μπροστὰ τοὺς νόμους τοῦ Ἄδῃ, δηλαδή μπροστὰ στὴ μεταφυσικὴ νομοτέλεια ποῦ, δρώντας πάντοτε στὴν οὐσία

τῶν ἐμπειρικῶν φαινομένων, εἶναι ὥστόσο ἀφανέρωτη τώρα στὴν ἐμπειρία μας, ἐνῶ μετὰ τὸ θάνατο, ὅταν τὸ λογικὸ θὰ ἔχῃ ἀποχωριστῇ ἀπὸ τὴν ὕλη τῆς ἐμπειρίας, τὴ σωματικότητα, θὰ ἀποκαλυφθῇ καθαρὰ.

3. Παρατηρήσεις.

3.1. Ἡ δομὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ μέρους τοῦ *Κρίτωνος*, ποὺ ἐκθέσαμε στὰ προηγούμενα, δὲν εἶναι σὲ ὅλῃ τῇ γραμμῇ φανερὴ. Ὑποστηρίζομε ὅμως ὅτι ἡ ἐρμηνεία μας δὲ συμπληρώνει ἢ διορθώνει—ἐκτὸς ἴσως σὲ πολὺ λίγα, δευτερεύοντα, σημεία—ἀλλὰ μᾶλλον ἀποκαλύπτει τὸ ἐνδιάθετο στὸν πλατωνικὸ στοχασμό. Ἀπὸ τὰ κενά, ποὺ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο συμπληρώθηκαν, θ' ἀναφερθοῦμε ἐδῶ σὲ δύο μόνο, τὰ σπουδαιότερα:

3.1.1. Τὸ πρῶτο—τὸ καὶ προφανέστερο καὶ μεγαλύτερο—παρουσιάζεται ἀνάμεσα στὸ 48 a καὶ στὸ 48 b (βλέπε πιὸ πάνω 2.1.2 καὶ 3). Ἐνῶ δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 47 a ὡς τὸ 48 a κατακτῆθηκε ἡ ἔννοια τοῦ ἐπαίοντος καὶ τὸ φυσικὸ θὰ ἦταν νὰ ἐρευνηθῇ τώρα ποῖος εἶναι ὁ ἐπαῖων, ἐν τούτοις στὸ τέλος τοῦ 48 b θέτουν αἰφνίδια καὶ σὰν αὐτονοήτα ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κρίτων τοὺς ἑαυτοὺς των ὡς ἐπαῖοντες, μολονότι ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ παρουσιάζονταν σὰν ἄνθρωποι ποὺ ἀγνοοῦσαν καὶ ρωτοῦσαν ὅπως ὁ γυμναζόμενος: *Οὐκ ἄρα, ὦ βέλτιστε, πάνυ ἡμῖν οὗτοι φροντιστέον τί ἐροῦσιν οἱ πολλοὶ ἡμᾶς, ἀλλ' ὅ,τι ὁ ἐπαῖων περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων, ὃ εἷς καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια* (48 a)⁵. ὅμως στὸ τέλος τοῦ 48 b: *Οὐκοῦν ἐκ τῶν ὁμολογουμένων τοῦτο σκεπτέον (ἐνν. ἡμῖν), πότερον δίκαιον ἐμὲ ἐπείδε πειραῖσθαι ἐξιέναι μὴ ἀφιέντων Ἀθηναίων ἢ οὐ δίκαιον. Εἶναι σὰ νὰ ἀποφασίσῃ ξάφνου ὁ γυμναζόμενος, ἀντὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὸν ἐπαῖοντα αὐτοῦ τοῦ τομέα, τὸν ἱατρὸ καὶ τὸν παιδοτρίβη, νὰ ἐξετάσῃ μόνος του, ἐνδεχομένως μαζὶ μὲ κάποιον συνάδελφό του, <πῇ ἑαυτῷ> πρακτέον καὶ γυμναστέον καὶ ἐδεστέον γε καὶ ποτέον* (47 b).

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ὁ Πλάτων, ἀντιλαμβανόμενος ἀσφαλῶς τὸ κενὸ καὶ προσπαθώντας κατὰ τὸ δυνατό νὰ τὸ γεφυρώσῃ, ἐπεξηγεῖ ἀπροετοίμαστα ἐδῶ τὴν ἔννοια τοῦ ἐπαῖοντος μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀλήθειας (ὁ ἐπαῖων..., ὃ εἷς καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια). Ὅμως ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀντικειμενικὸ σύστοιχο τοῦ ἐπαῖοντος, ὁ ἐπαῖων εἶναι ὁ γνώστης τῆς ἀλήθειας.

Τὸ κενὸ λοιπὸν δὲ γεφυρώνεται κἂν στὸ διάλογο. Τὸ θεωρήσαμε ἐν

5. Τὰ παραθέματα εἶναι κατὰ τὴν ἔκδοση I. Burnet, *Platonis Opera* 1, Oxford. Ὅμως βάλαμε κεφαλαῖο μετὰ ἀπὸ κάθε τελεία· διαχωρίσαμε στὸ πρῶτο παράθεμα τοῦ 3.3 τὴ δεύτερη πρόταση μὲ δύο ἄνω τελεῖες ἀντὶ μὲ παῦλες· γράψαμε ὅ,τι γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὸ εἰδικό· καὶ στὸ τελευταῖο παράθεμα τοῦ 3.6 βάλαμε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπεξήγηση κόμμα.

τούτοις συμπληρωμένο ἐνδιάθετα, συμπληρωμένο θὰ λέγαμε στὴν ἴδια τὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνα, ἐπειδὴ ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτη Πλάτων ξέρει ἤδη πολὺ καλὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ λογίζεσθαι, εἶναι ἄλλωστε προφανὴς ἡ θεμελίωση καὶ οἰκοδόμηση τῆς Ἠθικῆς στὸ διάλογο κατὰ τὸν ἀξιωματικὸ τρόπο τῶν Μαθηματικῶν.

3.1.2. Τὸ δεύτερο σπουδαῖο κενὸ προκύπτει μὲ τὴν ἐρώτηση πάνω στὸ βαθύτερο νόημα τοῦ τμήματος ἀπὸ 53 a ἕως 54 b (*Σκόπει γὰρ δὴ... οἷεσθαί γε χρὴ*) (βλ. τμ. 2.3). Θὰ ὑποστήριζε κανεὶς ὅτι τὴν ἀπόλυτη ἠθικὴ ἐξέταση, ποὺ ὁλοκληρώθηκε ἕως ἐκεῖ, ἔχει διαδεχθῇ τώρα, κατὰ παραχώρηση στὸν κοινὸ νοῦ, μιὰ ἐξέταση ὠφελιμιστικὴ μὲ τὴν καλὴ σημασία τοῦ ὅρου : *Σκόπει γὰρ δὴ, ταῦτα παραβὰς καὶ ἐξαμαρτάνων τι τούτων τί ἀγαθὸν ἐργάσῃσαν τὸν ἢ τοὺς ἐπιτηδείους τοὺς σαντοῦ* (53 a). Προσωπικὰ ἔχω καταλήξει ν' ἀπορρίψω μιὰ τέτοια ἐρμηνεία.

Πρῶτα-πρῶτα, χρησιμοποιώντας τὸν ὅρο *ὠφέλιμο*, ἔστω καὶ μὲ τὸν περιορισμό: *μὲ καλὴ σημασία*, ἐννοοῦμε σήμερα κάτι πολὺ κατώτερο πνευματικὰ ἀπ' ὅ,τι ἐννοοῦσε ὁ Σωκράτης καὶ ἀκόμη περισσότερο ὁ Πλάτων· ἐπομένως, μὲ τὴν ἐννοια: ὠφελιμιστικὴ ἐξέταση μὲ τὴν καλὴ τοῦ ὅρου σημασία δὲ συλλαμβάνουμε τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ διαλόγου. Ἀπ' ὅσα ἐκθέτονται στὸ τμῆμα 47 a-48 b (*Σκόπει δὴ... Μένει*) (βλ. τμ. 2.1.1 καὶ 2), προκύπτει μὲ σαφήνεια ὅτι τὸ ὠφέλιμο, τὸ χρηστὸ, πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἐκεῖνο ποὺ προάγει, ποὺ βελτιώνει τὴν ψυχὴ, κι αὐτὸ τὸ γνωρίζει ὁ ἐπαῖων, τὸ καθαρὸ δηλαδὴ μέσα μας λογικὸ. Ὁ Πλάτων τὸ ἔθεσε σαφῶς: Νὰ ζῆς κατὰ τὶς συστάσεις τοῦ ἐπαίοντος σημαίνει εὖ ζῆν. Τὸ εὖ εἶναι τὸ ἐπίρρημα τοῦ *ἀγαθός*, κι αὐτοῦ τὸ ἀφηρημένο οὐσιαστικὸ εἶναι ἡ *ἀρετή*. Εὖ ζῆν, ζῆν κατὰ τὴν ἀρετὴν, ζῆν μὲς στὸ ἀγαθὸ εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Ἐκεῖνο λοιπὸν ποὺ στὸ 47 a ἀποκαλεῖται χρηστὸ (*χρησταὶ δόξαι*) εἶναι τὸ ἀγαθόν. Ἄν λοιπὸν τὸ εὖ ζῆν, τὸ ζῆν μὲς στὸ ἀγαθὸ ἀποσαφηνίστηκε στὸ 48 b ὡς τὸ ζῆν καλῶς καὶ δικαίως, ἄρα τὸ ἀγαθὸ ἐμπεριέχει τὸ καλὸ καὶ τὸ δίκαιο. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὀρθὸ νὰ ταπεινώσωμε τὸ πλούσιο καὶ καθαρὰ πνευματικὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου *ἀγαθόν* στὸ ὑπὸ ἐρμηνεία τμῆμα ἐννοώντας τον ὡς τὸ ὠφέλιμο μὲ καλὴ σημασία. Ἄλλωστε ποιὸς μιλεῖ ἐδῶ ; Ἐπαψε νὰ μιλῇ ὁ ἐπαῖων κι ἔχει λάβει τὸ λόγο ἡ λαϊκὴ ἠθικότητα — ἡ μόνη ποὺ θὰ ἐπικαλοῦνταν τὸ ὠφέλιμο μὲ καλὴ σημασία; Δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ τέτοια ἐνδειξη. Ἐξακολουθεῖ ἄρα ὁ ἐπαῖων· ἀλλὰ ἡ ἐξέταση διεξάγεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ εἰδικότερα ὄχι τόσο τοῦ μὴ ἀδικοῦ ὅσο τοῦ μὴ αἰσχροῦ.

Πρέπει ἐξάλλου νὰ θυμηθοῦμε ὅτι μὲ κανένα τρόπο δὲ θεωρεῖ ὁ Πλάτων τὸ ἐνάρετο, τὸ ἠθικόν, ὅτι περιορίζεται στὸ δίκαιο — ὥστε νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς ὅτι, ἀφοῦ ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀπόλυτη ἠθικὴ ἐξέταση, προστί-

θεται τώρα καὶ μιὰ ἐξέταση κατὰ τὴ λαϊκὴ ἠθικότητα, ἐξέταση ὠφελιστική μὲ καλὴ σημασία. Εἶναι κοινὴ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνα ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ μέρη. Στὸ πολὺ λίγο συστηματικὸ ἔργο, τὸν *Κρίτωνα*, θὰ τεθῇ λοιπὸν τὸ μέρος τῆς ἀρετῆς ποὺ εἶναι ἡ δικαιοσύνη—στὴν ὁποία πέφτει ἀπὸ τὸ θέμα τὸ βάρος—ἀλλὰ τὰ ὑπόλοιπα μέρη τῆς ἀρετῆς, τοῦ εὖ ζῆν, τοῦ ἀγαθοῦ, θὰ συλληφθοῦν καὶ διατυπωθοῦν ἐνιαῖα, μὲ τὴν πολυδύναμη ἔννοια τοῦ *καλοῦ*. Περιττὸ νὰ διευκρινιστῇ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ τὸ κοινωνικὰ καλὸ ἢ αἰσχρὸ—τὸ ἀπέναντι στοὺς πολλοὺς—ἀλλὰ γιὰ τὸ ἀπέναντι στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ μας, στὴν ἴδια μας τὴν αὐτοσκοπούμενη συνείδηση, κατ' ἐπέκταση καὶ ἀπέναντι στὴ συνείδηση τῶν *ἐπεικεστάτων* (44 c).

3.2. Σὲ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα ἀλλὰ προπάντων στὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνα εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ διαχωρίσωμε ἀνάμεσα στὰ μὲ αὐστηρὴ ἔννοια φιλοσοφικὰ περιεχόμενα καὶ στὰ μὲ χαλαρὴ ἔννοια. Τὰ πρῶτα ἔχουν συστηματικὴ μορφή, τὰ δεύτερα ὄχι. Τὰ περιεχόμενα ἀπὸ τὸ 53 a ἐπ. (βλ. τμ. 2.3 καὶ 4) τοῦ *Κρίτωνος* ἀνήκουν στὴ δεύτερη κατηγορία. Μόνο στὴ θεμελίωση τῆς Ἠθικῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ τὴν οἰκοδόμησίν της ἔπειτα ὡς Ἠθικῆς τοῦ μὴ ἀδικεῖν καθὼς καὶ στὴν ἐξέταση πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση τοῦ δίκαιου ἢ μὴ τῆς δραπετεύσης, μόνο δηλαδή στὸ τμῆμα 46 b-53 a (βλ. τμ. 2.1 καὶ 2) παρουσιάζει ὁ *Κρίτων* συστηματικότητα, φιλοσοφικότητα ἐπομένως μὲ αὐστηρὴ ἔννοια. Δὲν εἶναι μικρό. Ὁ *Κρίτων* εἶναι ἡ πρώτη στὴν ἱστορίαν, ἔστω καὶ μερικὴ, συγκρότηση συστηματικῆς θεωρητικῆς Ἠθικῆς. Ἡ μερικότητα δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐπηρεάσῃ—εἶναι ἄλλωστε στὴ μοίρα τοῦ φιλοσοφεῖν νὰ πραγματώνεται μερικὰ μόνο κάθε φορὰ καὶ ἀπλῶς νὰ διαγράφη ἢ ν' ἀφήνῃ νὰ διαφανοῦν τὰ πιὸ πέρα· ἀντίθετα πρέπει νὰ ἐκτιμήσωμε στὴ συστηματικὴ τούτῃ συγκρότηση ὅτι στάθηκε ἡ πρώτη στὴν ἱστορίαν.

3.3. Ἦδη στὴν *Ἀπολογία*—καὶ ὁ *Κρίτων* ἂν δὲν εἶναι τὸ δεύτερο, μετὰ τὴν *Ἀπολογία*, ἔργο τοῦ Πλάτωνα⁶, πάντως τὴν προϋποθέτει (52 c) καὶ στέκει πολὺ κοντὰ της—ὑπάρχουν ἀσυστηματοποίητα φιλοσοφικὰ περιεχόμενα μὲ ἀνώτατη ποιότητα. Ἐκεῖ τίθεται ἡ ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία τῆς πνευματικότητας μέσα μας ἀπέναντι στὸ φυσικὸ μας στοιχεῖο· καὶ ἡ ἀντίληψη ποὺ διατυπώνεται στίς πιὸ κάτω φράσεις ἀποτελεῖ πράγματι σταθμὸ στὴν πορεία τῆς πνευματικότητας στὸν ἐλληνικὸ κόσμον πρὸς τὴν αὐτο-

6. Βλ. Wichmann 42: Ἡ Ἀπολογία καὶ ὁ Κρίτων . . . στέκουν μὲ ἀνυπέρβλητη νοσηματοθησκευτικὴ σοβαρότητα στὴν ἀρχὴ τῆς πλατωνικῆς συγγραφικῆς δράσης. Ἐπίσης Gauss 11. Ὁμοφωνία πάντως δὲν ὑπάρχει. Ἔτσι ὁ G. Ryle (*Plato's Progress*, Cambridge 1966, 222) θεωρεῖ τὰ δύο ἔργα μεταγενέστερα, γύρω στὰ 372-369 π.Χ.

συνειδησία: Ἐμὲ μὲν γὰρ οὐδὲν ἂν βλάψειεν οὔτε Μέλητος οὔτε Ἄνυτος· οὐδὲ γὰρ ἂν δύναιτο· οὐ γὰρ οἶομαι θεμιτὸν εἶναι ἀμείνονι ἀνδρὶ ὑπὸ χεῖρονος βλάπτεσθαι. Ἀποκτείνειε μεντὰν ἴσως ἢ ἐξελάσειεν ἢ ἀτιμώσειεν· ἀλλὰ ταῦτα οὗτος μὲν ἴσως οἶεται καὶ ἄλλος τίς πον μεγάλα κακά, ἐγὼ δ' οὐκ οἶομαι, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ποιεῖν ἢ οὗτοσὶ νῦν ποιεῖ, ἄνδρα ἀδίκως ἐπιχειρεῖν ἀποκτείνουσαι (30 c-d). Καὶ πῶς κάτω: Οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδὲν οὔτε ζῶντι οὔτε τελευτήσαντι (40 d). Ἀλλὰ στὸν Κρίτωνα ἡ πρώτη τούτη πὺ καταρθώθηκε στὸν ἐλληνικὸ κόσμον γενικὴ αὐτοσυνειδητοποίηση τῆς πνευματικότητας παρουσιάζεται σὲ σημαντικὴ ἔκταση ὁργανωμένη, συστηματοποιημένη, φιλοσοφικὴ μὲ αὐστηρὴ ἔννοια.

Αὐτοθετεῖται πρῶτα τὸ λογικὸ ὡς τὸ ἀπόλυτο μέσα μας, ὡς ἡ πηγὴ κάθε ἀξίας, κάθε ἐγκυρότητας στὴ συνείδησή μας. Τὸ λογικὸ εἶναι στὸν ἄνθρωπο ἐνδιάθετα μόνο καθαρὸ, ἐνῶ ἐνεργεῖα εἶναι ἀνακατεμένο, εἶναι συμπεφυρμένον μὲ τὸ φυσικὸ στοιχεῖο (τὸ σῶμα)—ὅπως θὰ πῇ στὸ Φαίδωνα (66 b) ὁ Πλάτων. Ἐχει ὁμῶς τὴν ἐγκυρὴ ἀξίωση νὰ κυβερνᾷ μὲς στὸν ἄνθρωπο, ὥστε νὰ ἔχουν οἱ ἀνθρώπινες πράξεις τὴ σφραγίδα του, ν' ἀποτελοῦν μορφολογικὰ πραγματώσεις του—ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅ,τι φέρνει στὸν ἄνθρωπο ἡ ροὴ τοῦ φυσικοῦ στοιχείου (ἡ τύχη)⁷. Ἀλλὰ γιὰ νὰ κατορθωθῇ αὐτὸ πλήρως, εἶναι ἀνάγκη ν' αὐτοσυνειδητοποιηθῇ πλήρως τὸ λογικόν, ν' αὐτοσυλληφθῇ στὴν καθαρότητά του. Τοῦτο εἶχε στοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνα ἐπιτευχθῇ στὴν περιοχὴ τῆς θεωρητικῆς δράσης τοῦ λογικοῦ, καὶ εἰδικότερα στὰ Μαθηματικά. Ἡ ἐπιστήμη τῶν Μαθηματικῶν ἐπρόβαλλε ὡς καθαρὰ λογικὴ οἰκοδομὴ, θεμελιωμένη στὶς πρῶτες ἀρχές τοῦ μαθηματικοῦ λογικοῦ—στὸ ἀντίστοιχο ἀξιωματικὸ σύστημα, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα—καὶ ὑψωνόμενη ἀπὸ ἐδῶ συνεχῶς κατὰ τὶς λογικὲς πάλι συλλογιστικὲς ἀρχές⁸. Ἐχοντας ὁ Πλάτων μπροστά του τὸ περίλαμπρο τότε οἰκοδόμημα τῶν Μαθηματικῶν, προσπαθεῖ στὸν Κρίτωνα νὰ συλλάβῃ τὸ καθαρὸ λογικὸ στὴν περιοχὴ τῆς πρακτικῆς του δράσης. Γι' αὐτὸ θέτει πρῶτα, ὅπως εἶπαμε, τὸ λογικὸ γενικὰ καὶ κατόπιν θεμελιώνει καὶ οἰκοδομεῖ τὴν Ἠθικὴ (ἀκριβέστερα, ἓναν κλάδο τῆς Ἠθικῆς) μὲ τρόπο ἀνάλογο πρὸς τῶν Μαθηματικῶν, ὡς ἀξιωματικὴ δηλαδὴ ἐπιστήμη⁹· καὶ μόνο ὕστερα καταπιάνεται μὲ τὴ λύση τοῦ ἀρχικοῦ προβλήματος,

7. Βλ. Β. Ν. Τατάκης, Ὁ Σωκράτης, Ἀθήναι 1970, 80 ἐπ.

8. Ὁ Ε. Σ. Σταμάτης (Εὐκλείδου Γεωμετρία, 1, Ἀθήναι 1952) μιλεῖ περὶ μεγάλης ἀνθήσεως τῶν Μαθηματικῶν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (10) (ἐννοώντας τοὺς χρόνους πὺ ἐζησε ὁ Σωκράτης) καὶ παρατηρεῖ ἀκόμη: Ὅθεν ἡ γενικὴ μέθοδος τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ ἡ ἐλληνικὴ Γεωμετρία, εἶναι ἡ λεγομένη ἀξιωματικὴ μέθοδος (22).

9. Τὸ σημεῖο τοῦτο τοῦ Κρίτωνος—πὺ ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἀποψη ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο—δὲν ἔχει προσεχτὴ καὶ ἐκτιμηθῇ (ἐκτός, ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ τὸν Mewes μ' ἓναν τρόπο καί, κάπως διαφορετικά, ἀπὸ τὸν Guardini). Ἐτσι, ὁ Schleiermacher ἀποφαί-

ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ μαθηματικὸς λύνει μετὰ, μὲ τὴν ἐφαρμοσμένη Μαθηματική, τὰ ἐμπειρικὰ προβλήματα. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, καὶ τὸ δημιουργικὸ κορύφωμα τοῦ *Κρίτωνος* στὴν περιοχὴ τῆς Ἠθικῆς, τὸ οὐ δεῖ ἀνταδικεῖν, δὲν παρουσιάζεται μόνο στὴν ἐνόραση ὡς ἀνώτατης πνευματικῆς ἀξίας ἀλλὰ καὶ στὸ λογικὸ ἔλεγχον ὡς ἰσχυρότατα θεμελιωμένο. Ἐπομένως στὸν *Κρίτωνα* ἔχομε τὴν πρώτη στὴν ἱστορία, ἔστω καὶ μερική, συγκρότηση ὁρθολογικῆς συστηματικῆς θεωρητικῆς Ἠθικῆς.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Πλάτων θὰ δῇ ἀργότερα (*Πολιτεία* 7) ὅτι τὸ ἀξιωματικὸ σύστημα τῶν Μαθηματικῶν χρειάζεται μὲ τὴ σειρά του ρι-

νεται στὴν Εἰσαγωγή του στὸν *Κρίτωνα* μὲ αὐστηρότητα: *Γίνεται ἀπερίφραστα ἐδῶ ἀφαίρεση τοῦ φιλοσοφεῖν, ἀφοῦ χωρὶς καθόλου συζήτηση θέτονται τὰ περίεργα ἀξιώματα ὡς παραδεδεγμένα, σὲ σύνδεση μάλιστα μὲ παλιὰς συνομιλίες, ὅχι ὅμως τέτοιες πού θὰ μπορούσαν ν' ἀναζητηθοῦν σὲ ἄλλα κείμενα τοῦ Πλάτωνα — μέθοδος πού στὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνα πού ἔχουν φιλοσοφικὴ σημασία εἶναι ὁλότελα ἀνήκουστη* (παράθεμα Mewes 2-3). Τὸ ἴδιο ὑποστηρίζουν ὁ Harder (227), ὁ Gomme (45), ὁ Friedländer (161-162). Ὁ Mewes ὅμως εἶχε ἤδη ἀντικρούσει τὸν Schleiermacher: *Στὴ θέση ὅτι μόνο ἀπὸ τὸ λογικὸ ἐπιτρέπεται νὰ καθορίζομαστε στὶς πράξεις μᾶς, κεῖται τὸ κέντρο περιστροφῆς ὁλόκληρης τῆς Ἠθικῆς Φιλοσοφίας (Moralphilosophie). Εἶναι λοιπὸν νὰ ἐκπλησσεῖται ἀκόμη περισσότερο κανεὶς πῶς μπόρεσαν νὰ χαρακτηρίσουν τὸ ἔργο τοῦ διαλόγου μᾶς ὡς πενιχρὸ καὶ ἄδειον (11). Ὁ «γῆρας», πού στὴν Λογικὴ ἀσχολεῖται μὲ τὸ «ἀλήθεον», καταπίπτει τώρα (στὴν) περιοχὴ τῆς Ἠθικῆς (Ethik) μὲ τὸ «δίκαιον» (13). Ἡ θέση τοῦτε (ἡ ἀπαγορευτικὴ τῆς ἀνταδικίας) πού τόσο ἀπλὰ παράγεται ἀπὸ τὴν πρώτη, εἶναι ἡ σπουδαιότατη ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἀποψη σὲ ὅλον αὐτὸ τὸ διάλογο. Ἀκόμη ὅμως περισσότερὴ σημαντικότητα ἀποκτᾷ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, σ' ὁλόκληρη τὴν ἐλληνικὴ γραμματεία καὶ σ' ὁλόκληρη τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία, πιθανῶς παρουσιάζεται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ (15). Παρόμοια ἔχει θέσει τὸ ζήτημα καὶ ὁ Guardini: *Ἐδῶ* προβάλλει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ πρωταρχικὸ βίωμα τῆς ἐγκυρότητας, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο αὐτὴ — θεωρημένη ὡς κανόνας ἠθικὸς ἐδῶ, νοητικὸς ἢ αἰσθητικὸς ἄλλου — ὑπάρχει ἀπὸ μόνη της, ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅλους τοὺς ἐμπειρικοὺς ὅρους, καὶ μπορεῖ ἀκριβῶς ἔτσι νὰ γνωριστῇ (86). Εἴμαστε τῆς γνώμης ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκπλησσόμαστε μὲ τὴ διαφορετικὴ μέθοδο τοῦ *Κρίτωνος*. Ἡ ἀπορητικὴ μέθοδος τῶν ἄλλων διαλόγων θὰ ἦταν ἄγονη ἐδῶ — ἀφοῦ ὁ διάλογος ἔπρεπε νὰ καταλήξῃ σὲ σαφῆ καὶ λογικὰ καλοθεμελιωμένη ἠθικὴ ἀπόφανση καὶ τοῦτο θὰ ἦταν ἀδύνατο χωρὶς ἀξιωματικὴ οἰκοδόμησι. Κάθε παραγνώριση τοῦ δεδομένου τούτου ὀδηγεῖ σὲ παρανοήσεις πού ἀδικοῦν τὸν *Κρίτωνα*. Ἔτσι ὁ Friedländer, ξεκινώντας πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι τὸ ἀνεπίτρεπτο τῆς ἀδικίας ὑποννοεῖται στὸ διάλογό μας ὡς θεμελιωμένο στὸ γεγονὸς ὅτι ἀποτελοῦσε ὡς τότε κοινὴ πεποίθησι τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν φίλων του, διαβλέπει ἐν τούτοις καὶ ἕναν ὑπαινιγμὸ ἐδῶ γιὰ τοὺς στοχασμοὺς πού ὀδήγησαν στὴν κοινὴ τούτη πεποίθησι: *Ὅπως ἡ κακὴ τροφὴ τὸ σῶμα, ἔτσι βλάπτει καὶ ἡ ἀδικία τὴν ψυχὴ, δηλαδὴ τὸ πιὸ πολύτιμο τοῦ ἀνθρώπου πού πράττει δίκαια ἢ ἄδικο (161).* Ὡστόσο στὸν *Κρίτωνα* τὸ ἀνεπίτρεπτο τῆς ἀδικίας τίθεται ὡς ἀρχὴ (49), ὡς τῆς σκέψεως (ἢ) ἀρχὴ (48) καὶ δὲ συνδέεται καθόλου μὲ τὸν ἐπαγωγικὸ συλλογισμό πού καταλήγει στὴ θέση τοῦ ἐπαίοντος, ἀκόμη λιγότερο μὲ τὴ μικρὴ περιφραστικὴ διατύπωση πού ὑπάρχει σ' αὐτὸν ἀντὶ γιὰ τὸν ὅρον «ψυχὴ»: *ἡ τοῦτο, ὅ τὸ ἄδικον μὲν λωβᾶται, τὸ δὲ δίκαιον ὀνίνησιν (47 e).* Ἀλλωστε, ὅπως θὰ δειχθῇ σὲ λίγο (3.5), τέτοιες θέσεις δὲ θεμελιώνον-*

ζική θεμελίωση, πού δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ παρὰ πάνω στὴν ιδέα, στὴν ἀνώτατη ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ τὴν οἰκοδομημένην στὸν *Κρίτωνα* ἀξιωματική Ἠθική Ἐπιστήμη πρέπει νὰ τὴ θεωρήσουμε ὅτι τελικὰ θεμελιώνεται στὴν πλατωνική φιλοσοφία πάνω στὴν ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Τὴν ιδέα τούτη διαισθάνεται ἄλλωστε ὁ Πλάτων ἤδη ἐδῶ, ἀφοῦ τὸ ὑπέρτατο ἠθικὸ ἀξίωμα τοῦ εὖ ζῆν αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει, τὸ ζῆν μὲς στὸ ἀγαθόν.

3.4. Ὅταν λέμε : τὸ λογικὸ στὴν καθαρότητά του, ἐννοοῦμε αὐτὸ πού κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ὀρολογία θὰ λέγαμε τὸ ὑπερβασιακὸ (transzenden-

ται ἐπαγωγικά. Ὁ R. Robinson (*Plato's earlier Dialectic*, Oxford 1953, 159), ἀπὸ τοὺς λίγους κι αὐτὸς πού προβληματίστηκαν ἀπὸ τὴν ἄποψη τούτη πάνω στὴν ἀπαγόρευση τῆς ἀδικίας, τὴ θεωρεῖ ὅτι τίθεται ὡς δόγμα, μάλιστα κάθε ἄλλο παρὰ ἀμετακίνητο, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἐπομένως γνήσια ἀρχὴ τοῦ λογικοῦ: Σὲ κανένα σημεῖο τῶν διαλόγων (τῆς πρώτης περιόδου) δὲν προωθεῖται μιὰ πρόταση ὡς ἀνυπόθετο ἢ ἀρχή. Πολὺ κοντὰ σὲ τοῦτο ἔρχεται ἡ πρόταση πού προωθεῖται στὸν «*Κρίτωνα*» ὡς «ἡ ἀρχὴ τῆς ἔρευνας» (48 e), γιὰ τὴν ὁποία ὁ Σωκράτης λέει πὼς ὅσοι τὴν πιστεύουν καὶ ὅσοι ὄχι δὲν ἔχουν κοινὸ ἔδαφος καὶ πρέπει νὰ καταφρονοῦνται μεταξύ των βλέποντας τίς ἀποφάσεις ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου (49 d). Ὅμως ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἔννοια πού ἐμπεριέχεται ἐδῶ καὶ στὴν ἔννοια πού ἐκφράζεται στὴν «*Πολιτεία*» μὲ τὸν ὅρο ἀρχή. Ἡ ιδέα τῆς βεβαιότητος ἢ τοῦ μὴ διορθώσιμου λείπει ἀπὸ τὸν «*Κρίτωνα*». Καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχει κοινὸ ἔδαφος ἀνάμεσα στοὺς ὑποστηρικτὲς καὶ τοὺς πολεμίους μιᾶς πρότασης, ἂν πρόκειται νὰ προσεγγισθῇ ἡ πρόταση αὐτὴ μὲ μιὰ μέθοδο. Ἡ γενικὴ ἐντύπωση πού ἀφήνουν οἱ διάλογοι εἶναι πὼς καμιά ἀπὸ τίς προτάσεις πού διακηρύσσονται ἐκεῖ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ διορθώσιμη ὑπόθεση. Ἀναρωτιέται κανεὶς πού στηρίζονται στὸν *Κρίτωνα* ἀντιλήψεις σὰν τῆς ἔλλειψης τῆς ιδέας τῆς βεβαιότητος, σὰν τῆς διορθωσιμότητος κάθε θέσης, μάλιστα τῶν ἀρχικῶν θέσεων, ἢ ἀκόμη σὰν τοῦ κοινοῦ ἐδάφους ἀνάμεσα στοὺς ὑποστηρικτὲς καὶ τοὺς πολεμίους τῆς ἀνταδικίας. Πάντως, πέρα ἀπὸ τὴν νοησιαρχικὴν προσπέλαση πού ἐπιχειροῦμε ἐδῶ, δὲν πρέπει νὰ παραβλεφθῇ ἡ ὑπαρξιακὴ—ὅπως ἐμπνευσμένα πραγματοποιεῖται στὴν ἐργασία τοῦ Guardini. Παραθέτομε : Ὅμως ἐκτὸς ἀπὸ τοῦτο (δηλαδὴ τὸ πρωταρχικὸ φιλοσοφικὸ βίωμα τῆς ἐγκυρότητος) ἐνυπάρχει (ἐδῶ) καὶ κάτι ἄλλο. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Σωκράτης κάνει σαφῆ τὴν ἀπολυτοσύνη αὐτοῦ τοῦ κύρους εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ κατάδειξη καὶ διδασκαλία· εἶναι μᾶλλον μιὰ διείσδυση, ἓνας ἐγκλεισμός, μιὰ ἐγκατάσταση κι ἓνα ρίζωμα μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐγκυρότητα. Εἶναι μιὰ ὑπαρξιακὴ διεργασία, πού ἀνήκει στὰ οὐσιωδέστατα γεγονότα τοῦ σωκρατικοπλατωνικοῦ κόσμου καὶ πού πρέπει νὰ τὴν κατανοήσῃ κανεὶς, ἂν θέλῃ ν' ἀντιμετωπίσῃ δίκαια τὴν πνευματικὴν στάση τοῦ Πλάτωνα. Ἐδῶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος βεβαιώνεται γιὰ τὸ ἀπόλυτο πού ἐμφανίζεται στὴν ἀλήθεια. Καὶ ὄχι μόνο γιὰ νὰ κρίνῃ: «*Αὐτὸ εἶναι ἔτσι καὶ ἔτσι*», ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐμπειραθῇ : «*Ἐνῶ ἐγὼ γνωρίζω καὶ λέω πὼς αὐτὸ εἶναι ἔτσι, συμβαίνει κάτι σὲ μένα τὸν ἴδιο· μὲ τὸ νὰ γνωρίζω δηλαδὴ πὼς δὲν εἶναι μόνο ἔτσι ἀλλὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλιως, ἀπομακρύνομαι ἐγὼ ὁ ἴδιος, ἀπομακρύνεται τὸ πνευματικόν μου εἶναι ἀπὸ τὸ μεταβλητὸ καὶ κατὰ ὅρους τελούμενο καὶ κρύβομαι μέσα στὸ ὀριστικό*». Νὰ γνωρίζῃς καὶ καταφάσκῃς τὸ ἀπόλυτο, σημαίνει ὄχι μόνο ὅτι φέρνεις στὸ βλέμμα σου τὸ πιὸ τιμημένο ἀντικείμενο ἀλλὰ καὶ ὅτι συμμετέχεις ὁ ἴδιος, μὲ τὸ εἶναι σου, στὴν ἀπολυτοσύνη τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ (87).



tal¹⁰), στοιχεῖο τῆς συνείδησης. Τὸ λογικὸ ἔχει ὀρισμένες μορφές, ἴσως καὶ μορφές περιεχομένου —ὅπως τὸ πράγμα, τὸ ἔμβιο ὄν, ἡ κοινωνία¹¹—, ἀλλὰ πάντως ὅπωςδήποτε μορφές τυπικές —π.χ. τὴν ταυτότητα, τὴν ἑτερότητα, τὴν ἐνότητα κ.τ.τ.— ποὺ δὲν ἔχουν χρονικότητα οὔτε διαφέρουν ἀπὸ τὸ ἓνα ὑποκείμενο στὸ ἄλλο, μ' ἄλλους λόγους μορφές ἄχρονες καὶ ἀντικειμενικές. Οἱ καθαρὰ λογικὲς αὐτὲς μορφές — ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ὑπερβασιακόν, ὅπως εἶπαμε, στοιχεῖο— συνθέτουν μ' ἓναν τρόπο τὰ ἄλλα συνειδησιακά περιεχόμενα καὶ συγκροτοῦν τὰ ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα. Ὅτι ἓνα τέτοιο στοιχεῖο δρᾷ σὲ κάθε συνείδηση ὡς μορφοποιητικὸ τῶν ἄλλων τῆς περιεχομένων, εἶναι προφανές. Ἀρκεῖ ν' ἀναλογιστῇ κανεὶς ὅτι παρὰ τὴ ροϊκότητα, τὴ συνεχῆ ἀλλοίωση, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ὅλη συνείδησή μας ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὴ φύση καὶ τὴ ζωὴ (μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν ἀπαντᾷται ποτὲ τὸ αὐτὸ στουὺς τομεῖς τούτους¹²), καὶ παρὰ τὴ μοναδικότητα ἀκόμη τῆς κάθε συνείδησης, ἐν τούτοις εἶναι δυνατό νὰ σκεφτόμαστε πολλοὶ ἄνθρωποι σὲ πολλοὺς καὶ διαφορετικοὺς χρόνους τὸ αὐτό, ἀκριβῶς τὸ αὐτό. Ἄν δὲ δροῦσε σὲ ὅλες τὶς συνειδήσεις τὸ ἀντικειμενικὸ καὶ ἄχρονο τοῦτο στοιχεῖο, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ σκεφτόμαστε καὶ νὰ συνεννοοῦμαστε. Ὡστε τὸ πρόβλημα γιὰ τὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἂν ὑπάρχει ἀλλὰ τί εἶναι καὶ πῶς ὑπάρχει τὸ ὑπερβασιακόν στοιχεῖο. Τίθεται δηλαδὴ κατὰ βάθος ὅπως τὸ ἔθεσε ὁ Πλάτων σ' ἐκείνη τὴν ἐκπληκτικὴ ἀποκριτικὴ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν στὸν *Παρμενίδη* (135 b-c): Ὑπάρχει ἡ ἰδέα· ὅμως τὸ ἐρώτημα εἶναι τί εἶναι ἡ ἰδέα¹³.

Πρῶτος ὁ Σωκράτης —μὲ προδρόμους τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Παρμενίδη— ἀνακάλυψε, καταπολεμώντας τὸν αἰσθησιαρχικὸ Ὑποκειμενισμό τῶν Σοφιστῶν, τὸ ὑπερβασιακόν στοιχεῖο. Ὁ Πλάτων πάλι εἶναι ὁ πρῶτος ποῦ, μὲ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν τὸ μελέτησε ἐπίμονα καὶ ἀγωνίστηκε νὰ τὸ συνειδητοποιήσῃ. Γράφοντας ὁ Πλάτων τὸν *Κρίτωνα*, δὲν ἔχει σχηματίσει ἀκόμη τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν· ὅμως, σὰ μαθητὴς τοῦ Σωκράτη ποῦ εἶναι, γνωρίζει καλὰ τὴ δράση ἐντὸς μας τοῦ ὑπερβασιακοῦ στοιχείου, τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ λογίζεσθαι. Φυσικά, δὲν τὴν ἐκθέτει

10. Εἶναι καιρὸς ν' ἀποκρυσταλλώσωμε τὴν ἐλληνικὴ μεταφορὰ τῶν διεθνῶν ὄρων: *transzendent - transzendental*. Ἄν δὲν μπορῇ νὰ ἀποδοθοῦν ὡς *ὑπερβατός - ὑπερβατικός*, ἄς υἱοθετηθοῦν τά: *ὑπερβατικός - ὑπερβασιακός*. Ὅταν σχηματίζωμε ὄρους, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι ἀποτελοῦν βασικά συνθῆκες. Πάντως ἡ ἀπόδοση *ὑπερβατολογικός* δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὴ, ἐπειδὴ ἀποκλείει τὸ μεταφυσικὸ περιεχόμενον ποῦ τὸ *transzendental* ἔχει σὲ πολλοὺς φιλοσόφους.

11. Βλ. E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* 1-3.

12. Βλ. Husserl, *Logische Untersuchungen* 1.

13. Βλ. G. Martin, *Allgemeine Metaphysik*, Berlin 1965.

στὸν *Κρίτωνα* : θὰ ἔπρεπε νὰ κάνη μεγάλη ἀνάπτυξη καὶ θὰ ξέφευγε ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ διαλόγου· οὔτε αἰσθάνεται ἄλλωστε ἄρκετὰ ὥριμος ἀκόμη γιὰ ἓνα τέτοιο φιλοσοφικὸ ἐγχείρημα. Τὴν ὑπονοεῖ ὁμως· καὶ μεταβαίνει αὐτονόητα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἐνὸς ἐπαίοντος στὴν ἔννοια τοῦ ὁποιουδήποτε λογιζόμενου ἀνθρώπου. Μὲ τὴν πεποίθηση τούτη συμπληρώσαμε, ὅπως συμπληρώσαμε τὸ πρῶτο ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, κενὸ στοχασμοῦ.

3.5. Ἄν κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἀπόψεων αὐτῶν ἐξετάσωμε τὴ λογικὴ οἰκοδόμησι τοῦ μὲ αὐστηρὴ ἔννοια φιλοσοφικοῦ μέρους τοῦ *Κρίτωνος*, θὰ καταλήξωμε στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ περιλαμβάνωνται σ' αὐτὸ οἱ συλλογισμοὶ γύρω ἀπὸ τὸν ἐπαίοντα (47 a-48 b) (βλ. τμ. 2.1.2.). Τὸ θεμέλιο τίθεται στὸ 46 b μὲ τὴν αὐτοθέτηση τοῦ λογικοῦ ὡς τῆς μόνης πηγῆς ἔγκυρων ἀποφάνσεων, πηγῆς μάλιστα προσιτῆς σὲ κάθε ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ ἀποφασίσῃ νὰ σκεφτῇ κατὰ τὸ λογικόν, νὰ λογισθῇ. Ἡ πιθανότητα βέβαια λογικοῦ λάθους δὲν ἀποκλείεται — γιὰ τὸ λογίζεσθαι δὲ λειτουργεῖ ὡς τυφλὴ ἀναγκαιότητα ἀλλὰ ὡς ἐλεύθερη αὐταποκάθαρση τῆς συνείδησης, ὡς ἀπελευθέρωση τῆς καθαρῆς ἐντὸς τῆς λογικότητος· ὁμως μὲ τὸν ἔλεγχο εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ ἄρση τοῦ λάθους: *Ἐγὼ οὐ νῦν πρῶτον ἀλλὰ καὶ αἰεὶ ταιούτως οἷός τιν' ἐμῶν μηδενὶ ἄλλῳ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ ὅς ἂν μοι λογιζόμενον βέλτιστος φαίνεται* (46 b)... *Σκοπεῖσθαι οὐν χρηὴ ἡμᾶς εἴτε ταῦτα πραγματέον εἴτε μὴ* (46 b)... *Ἐπιθυμῶ δ' ἔγωγ' ἐπισκέψασθαι, ὦ Κρίτων, κοινῇ μετὰ σοῦ εἰ τί μοι ἀλλοιότερος φανεῖται, ἐπειδὴ ὧδε ἔχω, ἢ ὁ αὐτός, καὶ ἐάσομεν χαίρειν ἢ πεισόμεθα αὐτῷ* (46 d). Τὸ θεμέλιο τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται — ἐπειδὴ μεσολάβησαν τὰ περὶ τὸν ἐπαίοντα — στὸ 48 b (*τοῦτο σκεπτέον ἡμῖν, πότερον δίκαιον ἐμὲ ἐνθένδε πειρᾶσθαι ἐξιέναι... ἢ οὐ δίκαιον*) καὶ ἀκολουθεῖ ὕστερα (49 a ἐπ.) ἡ θέσις τοῦ ἀξιωματικοῦ συστήματος τῆς Ἠθικῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ μερική, ὅπως εἶπαμε, οἰκοδόμησὴ τῆς.

Αὐτὰ ποὺ ἀναφέρονται στὸν ἐπαίοντα δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν ἀξία μεγαλύτερη ἀπὸ τῆς ὑποβοήθησης ὁποιοῦ φιλοσοφεῖ νὰ διίδῃ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ λογικοῦ. Μέχρις οὔτου ἡ συνείδηση φτάσῃ νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι τὸ πρῶτο *πρέπει*, ἡ *ἀρχὴ τῶν ἀρχῶν* θὰ λέγαμε, εἶναι ἡ αὐτοθέτηση τοῦ λογικοῦ — ὁ Σωκράτης τὸ ἔχει ἐννοήσῃ ἤδη, ὅχι ὁμως καὶ ὁποῖος ἀρχίζει τώρα νὰ φιλοσοφῇ — εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσῃ. Θὰ ξεκινήσῃ, ὅπως εἶναι φυσικόν, ἀπὸ τὰ πρῶτα προσφερόμενα, ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα. Ἡ ἐρευνὰ τῆς ἐπομένως θὰ πάρῃ τὴ μορφή ἐπαγωγῆς, ἀτελοῦς ἐπαγωγῆς. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο θὰ καταλήξῃ, ὅτι ὁ ἐπαῖων, δηλαδὴ ὁ σκεπτόμενος μὲ λογικὴ αὐστηρότητα, εἶναι παντοῦ ὁ μόνος ἔγκυρος, θὰ εἶναι καὶ γιὰ τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀκόμη κόσμου μερικοὺς τομεῖς — ὅπως π.χ. ὁ πολιτικὸς — παρακινδυνευμένο ὡς ἓνα σημεῖο. Ἀλλὰ γιὰ περιοχὴ μὴ ἐμπειρικὴ ὅπως αὐτοῦ

ποὺ ὀνομάζει ὁ Πλάτων *ψυχή*, δηλαδή τοῦ καθαροῦ λογικοῦ (βλ. *Κρίτων* 47 e-48 a καὶ *Φαίδων* 64 c, 65 b-c, 65 e-66 b), δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη τὸ συμπέρασμα τῆς ἀξία μεγαλύτερη ἀπὸ μιᾶς ἀπλῆς ἔνδειξης. Πῶς εἶναι δυνατό νὰ διαπιστώσουμε ἐμπειρικὰ ὅτι καταστρέφεται ἡ ψυχή, ὅταν δὲν ἀκολουθῇ τὶς συστάσεις τοῦ ἐνὸς ἐκείνου ἀνθρώπου ποὺ εἶναι ὁ ἐπαῖων; Ὁ Σόλων θὰ παραδεχόταν τὸ κύρος τοῦ ἐνὸς ἐπαίοντος σὲ ἐμπειρικοὺς τομεῖς ὅπως τῆς υἰείας, ἀλλὰ ποτὲ δὲ θὰ μετακινούνταν ἀπὸ τὴν πεποίθηση ὅτι στὸν τομέα τοῦ δίκαιου καὶ ἀδίκου τὴν ὀρθότητα τὴν κατέχουν οἱ πολλοί, ἡ κοινὴ γνώμη, ὅχι ἓνα ἄτομο ποὺ λογίζεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτή.

Μολονότι τὸ γενικὸ συμπέρασμα ποὺ κερδήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπαγωγή ἔχει, ὅπως εἶπαμε, ἀξία ἔνδειξης μόνο, ὑποβοηθεῖ ἐν τούτοις σὰ σπινθήρας τὴ συνείδηση, ποὺ ἀρχίζει νὰ φιλοσοφῇ, νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν πηγὴ κάθε ἐγκυρότητας μέσα τῆς, τὸ καθαρὸ λογικόν. Δὲν πρέπει ἄλλωστε νὰ λησμονοῦμε ὅτι ὁ Πλάτων δὲ συντάσσει ξηρὲς φιλοσοφικὲς πραγματεῖες ἀλλὰ πλαστοურγεῖ διαλόγους, φιλοσοφικά δηλαδή καλλιτεχνήματα ποὺ πείθουν ὅχι μὲ τὸ λογικὸ εἶρμό τους μόνο ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ζωντανὸ ἀγῶνα τῆς ὅλης συνείδησης νὰ βρῇ τὴν ἀλήθεια. Ἄν, μετὰ τὴν πρώτη αὐτοθέτηση τοῦ λογικοῦ στὸ 46 b, ὁ Πλάτων προχωροῦσε στὴν ἀποσαφήνιση εὐθὺς τοῦ λογικοῦ ἀξιωματικοῦ συστήματος ποὺ ἰσχύει στὸν ὑπὸ ἐξέταση ἠθικὸ τομέα, μετέβαινε δηλαδή στὶς θέσεις τῶν 48 b καὶ 49 a-c (βλ. πρ. 2.1.4), θὰ δημιουργοῦσε σὲ κάθε ἀναγνώστη μὴ καταρτισμένο φιλοσοφικά τὴν ἐντύπωση τοῦ δογματισμοῦ¹⁴.

3.6. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἄλλος λόγος ποὺ ὁ Πλάτων θέτει τὸν ἐπαῖοντα· εἶναι γιὰ νὰ ὑπομνήσῃ ὅτι ὁ λογιζόμενος εἶναι ἄνθρωπος ποὺ σκέφτεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὁμάδα καί, μὲ τοῦτο, ξεχωρίζει ριζικὰ ἀπὸ τοὺς πολλούς. Ἀληθινὰ ὁ *Κρίτων* δὲν εἶναι μόνο ὁ διάλογος ποὺ θεμελιώνει

14. Τὸ τρωτὸ τῶν συλλογισμῶν γύρω ἀπὸ τὸν ἐπαῖοντα ἐπισημαίνει καὶ ὁ Bröcker (32-33), τὸ θεωρεῖ μάλιστα οὐσιαστικὴ ἀδυναμία τοῦ διαλόγου—ἐνῶ, κατὰ τὴν ἐρμηνεία μας τουλάχιστο, δὲν εἶναι: Ἀπὸ τὴν ἀναλογία λείπει ἡ θεμελίωση. Θὰ μπορούσε κανεὶς εὐκόλα ν' ἀντιτείνῃ ὅτι ἡ ἀναλογία δὲν εἶναι προφανής. . . Ἡ βλάβη τοῦ σώματος ἀπὸ τὴν ἀρρώστια εἶναι ὀδυνηρή. . . Τί συμβαίνει ὅμως μὲ τὴν ψυχή; Ἡ ἀδικία δὲ μᾶς προξενεῖ βέβαια πόνο. . . Ἀθεμελίωτη ἔμεινε ἡ ἀναλογία: σῶμα πρὸς ψυχή ὅπως υἰεία πρὸς δικαιοσύνη. Γενικότερα, δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμοῦμε τὴν ἐπαγωγικὴ μέθοδο σιὸς πλατωνικοὺς διαλόγους. Ἴδου τί γράφει ὁ Natorp (7-8) γιὰ τὴν ἀξία τῆς μεθόδου αὐτῆς ἤδη σιὸν ἴδιο τὸ Σωκράτη: Διὰ τοῦτο καὶ ἡ «ἐπαγωγή», ἡ ἀπὸ τοῦ ἐμπειρικῶς γνωστοῦ καὶ ἀναμφισβητήτου ὁρμωμένη, ἐχρησίμευεν (εἰς τὸν Σωκράτη) ὅχι πρὸς λύσιν τοῦ ἐκάστοτε ζητήματος, ἀλλὰ πάντοτε μόνον ὥς μέσον διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐμβαθύνων ἐν αὐτῇ τῇ ἐρευνῇ, ἡ ὁποία φυσικὰ πολὺ ταχέως φθάνει εἰς τὸ σημεῖον ὅπου οὐδεμία ἐπαγωγή εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώσῃ πλέον ἀπάντησιν.



καὶ οἰκοδομεῖ τὴν ὀρθολογικὴν Ἠθικὴν ἀλλὰ καὶ ποὺ θέτει τὴν ἀπόλυτη πνευματικὴ αὐτονομία τοῦ προσώπου ἀπέναντι στὴν ὁμάδα, στὴν κοινωνία, καὶ ἐπομένως τὴν ἀπόλυτη ἐγκυρότητα τῆς θεμελιωμένης πάνω στὸ αὐτόνομο πρόσωπο φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς ἀπέναντι στὴν κοινωνικὴ Ἠθικὴ. Ὅλα αὐτὰ θέτονται καὶ οἰκοδομοῦνται —ἀνεπαρκῶς ὅμως— ἀκριβῶς στοὺς περὶ τὸν ἐπαίοντα συλλογισμοὺς (47 a-48 b), ποὺ προηγουμένως δειχτηκαν ὡς προφιλοσοφικῆς ἀξίας ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς οἰκοδόμησής τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς.

Γιὰ νὰ ἐξάρη ὁ Πλάτων τὴ μοναδικότητα τοῦ προσώπου καὶ τὴν ἀξία τῆς Ἠθικῆς του, χρειαζόταν ὥστόσο καὶ τὴν ἔννοια τῶν πολλῶν καὶ τῆς δικῆς τῶν Ἠθικῆς· καὶ τὴν ἔθεσε πρῶτα στὸ στόμα τοῦ συνομιλητῆ τοῦ Σωκράτη Κρίτωνα. Πραγματικά, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ὅτι ἔχει χρέος νὰ φυγαδεύσῃ τὸ Σωκράτη, γιατί ἀλλιῶς θὰ ἐκτεθῇ, μὲ τρόπο μάλιστα ἐπικίνδυνο, στὴ συνείδηση τῶν πολλῶν γιὰ τὸ δίκαιο (44 b-d), ἂν κριθῇ καθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει καμιά λογικὴ καὶ ψυχολογικὴ βασιμότητα¹⁵. Οἱ πολλοὶ καταδικάσαν τὸ Σωκράτη· καὶ θὰ τὸν κατηγορήσουν τώρα ἐπειδὴ δὲν ἐδραπέτευσε; θὰ κατηγορήσουν καὶ τὸν Κρίτωνα ἐπειδὴ δὲν τὸν ἐβοήθησε νὰ δραπετεύσῃ; Εἶναι δυνατό νὰ χρειαστῇ ὁ Κρίτων νὰ πείσῃ τοὺς πολλοὺς ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης οὐκ ᾔθελῃσεν ἀπιέναι... τῶν ἑαυτοῦ ἐταίρων προθυμομένων (44 c); Θὰ ἦταν τερατῶδες. Ἐκεῖνοι βέβαια ποὺ ἐκτιμοῦν τὸ Σωκράτη, οἱ ἐπιεικέστατοι (44 c), οἱ ὀλίγοι, αὐτοὶ ἐνδέχεται νὰ διατυπώσουν μιὰ τέτοια κατηγορία κατὰ τοῦ Κρίτωνα. Ὅταν ὅμως ἐνημερωθοῦν πάνω στὰ διατρέξαντα, ἡγήσονται αὐτὰ οὕτω πεπραχθαι, ὥσπερ ἐπράχθη (44 c). Ἔτσι καὶ ἐγινε ἄλλωστε, καὶ ὄχι μόνο στὸ μικρὸ κύκλο τῶν ἐπιεικεστάτων ἀλλὰ σὲ μεγάλη ἔκταση : Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σωκράτη ἐγινε γνωστὴ στὴν Ἀθήνα ἡ ἄρνησή του νὰ δραπετεύσῃ· καὶ τὸ πράγμα ἔκανε βαθειὰ ἐντύπωση ὑπὲρ τοῦ φιλοσόφου, ἀποτέλεσε μάλιστα καὶ τὴ βάση γιὰ τὴ μεταθανάτια ἠθικὴ του ἀποκατάσταση¹⁶.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη λοιπὸν αὐτὴ τὸ ἐν λόγῳ ἐπιχείρημα δὲν ἔχει τὴ θέση του στὸ στόμα τοῦ Κρίτωνα. Ὅμως εἰσάγει τὴν ἔννοια τῶν πολλῶν, τῆς κοινωνικῆς Ἠθικῆς. Προσπαθώντας ὁ Κρίτων νὰ πείσῃ τὸ Σωκράτη νὰ δραπετεύσῃ, ἐνεργεῖ κατὰ τὶς καθιερωμένες ἀντιλήψεις — πράγμα ποὺ τοῦ

15. Ὅφειλόμε νὰ σημειώσωμε ὅτι δὲ βρήκαμε νὰ ἔχῃ προσεχτὴ ἢ λογικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀβασιμότητα τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου τοῦ Κρίτωνα.

16. Κατὰ τὴ διεξοδικὴ σχετικὴ ἔρευνα τῆς G. A. Richter (*The Portraits of the Greeks* 1, London 1965, 109-119), ὁ Λύσιππος ἔκανε ἕναν ἀνδριάντα τοῦ Σωκράτη ὄχι πολὺ μετὰ τὸ 350 π.Χ. (110) ποὺ στήθηκε στὸ Πομπεῖο τῆς Ἀθήνας, ὅπως ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (1, 5, 43)· ὑπῆρξε καὶ παλαιότερος ἀνδριάντας τοῦ Σωκράτη, παραγγελία ἴσως . . . μερικῶν φίλων του ὄχι πολὺ μετὰ τὸ θάνατό του (110, 112). Σχετικὰ βλ. G. Martin, *Sokrates*, Hamburg, Rowohlt 1967, 14-18.



παρατηρεῖ καὶ ὁ Σωκράτης : "Ἄς δὲ σὺ λέγεις τὰς σκέψεις περὶ τε ἀναλώσεως χρημάτων καὶ δόξης καὶ παίδων τροφῆς, μὴ ὥς ἀληθῶς ταῦτα, ὧ Κρίτων, σκέμματα ἢ τῶν ῥαδίως ἀποκτεινόντων καὶ ἀναβιωσκομένων γ' ἄν, εἰ οἰοί τ' ἦσαν, οὐδενὶ ξὺν νῶ, τούτων τῶν πολλῶν (48 c).

Μποροῦμε λοιπὸν τώρα νὰ ἐκτιμήσωμε τὴ σημασία τῆς ἔννοιας τοῦ ἐπαίοντος. Ἡ κοινωνικὴ ἀξιολογικὴ συνείδηση, ἡ μεγαλοδύναμη τούτη πηγὴ κύρους στὴν ἀρχαία πόλη (στὴν ἀρχαία πατρίδα), ποὺ ἴσχυσε κατὰ τὴν ἄνοδο καὶ ἀκμὴ τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ τόσο στὴ δημοκρατία ὅσο καὶ στὴν ὀλιγαρχία —δεχόμενη ἀπλῶς τὴν τελικὴ σφραγίδα ἀπὸ τὸ δῆμο στὴν πρώτη, ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς στὴ δεύτερη— καὶ ποὺ χωρὶς αὕτὴ εἶναι ἀδιανόητο τὸ ἐλληνικὸ θαῦμα ἕως τὸν Περικλῆ, ἐκθρονίζεται τώρα (ἄς προσέξῃ κανεῖς τὴν περιφρονητικὴ ἐδῶ ἔκφραση : πολλοί, δηλαδὴ ἄθροισμα ἀτόμων ποὺ μάλιστα ποιοῦσι... τοῦτο, ὅ,τι ἂν τύχωσι, 44 d) καὶ στὴ θέσῃ τῆς ὑψώνεται τὸ καθαρὸ λογικὸ καὶ τὸ κάθε λογιζόμενο πρόσωπο. Ὁ ἱστορικὸς λόγος εἶναι ὅτι εἶχε πιά ἡ κοινωνικὴ συνείδηση διαβρωθῇ ἐσωτερικὰ καὶ ἀποσυναρθρωθῇ καὶ στὴν πράξῃ —ἀπὸ τὸν ἄκρατο, μετὰ τὸν Περικλῆ, ἀτομικισμό— καὶ στὴ θεωρίᾳ —ἀπὸ τὴ Σοφιστικὴ¹⁷. Τῆς ἀφαιροῦνται λοιπὸν τώρα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα —ποῦ πίσω του στέκει βέβαια ὁ ἴδιος ὁ δάσκαλός του—, γιὰ νὰ μὴν τὴν ἀκολουθήσουν στὸ κατρακύλισμα, τὰ ἱερά ποῦ κρατοῦσε ὡς τότε, ἡ ἠθικὴ, ἡ θρησκευτικότης, καὶ θεμελιώνονται στὸ καινούργιο ποὺ ὁ Σωκράτης ἀνακάλυψε βάθος, καὶ ποὺ θὰ ἀποδειχθῇ μάλιστα ἀκλόνητο στὸν αἰῶνα : στὴν ψυχὴ¹⁸ τοῦ ἀνθρώπου, στὴν

17. Τὸ πνεῦμα τῆς κοινότητος, ποὺ ἦταν μέτρο γιὰ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ ἀρχαίου πολίτη, ἀρχίζει νὰ σκορπίζεται. Τὰ ἄτομα, ποὺ ἦταν φορεῖς καὶ φρουροὶ τοῦ πνεύματος τούτου, ἀνοίγουνε μονομιᾶς ἔχθρα μαζί του. Τὸ ἐγὼ βάζει τὸν ἑαυτό του πάνω ἀπὸ τὴν ὁλότητα καὶ τὸ νόμο τῆς πολιτείας. Καταθαμπωμένο μὲ τὸ λευτέρωμά του ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ τὴν αὐθεντία, μὰ καὶ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸν κάματο γιὰ τ' ἀντικειμενικὰ χρέη τῆς ζωῆς, γίνεται παντάπασι ἀχαλίνωτο καὶ ζητάει νὰ δουλώσῃ τὴν πολιτεία στὴν ὁρεξὴ του. Βάζει νόμο στοὺς ἄλλους τὴν ἀνομία τῇ δικῇ του. Τὴν πόλιν, ποὺ γιὰ τοὺς μεγάλους προσωκρατικούς κοσμολόγους καὶ μεταφυσικούς δὲν ἦταν ἀπλᾶ ἀνθρώπινο ἔργο, ἀλλὰ ἡ καταγωγὴ τῆς βαστοῦσε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ θεῖο, ὁ σοφιστὴς τὴν ἔχει γιὰ κατασκευάσμα πανουργίας μερικῶν δυνατῶν ἐγωιστῶν, ποὺ ἔβαλαν ὅλους τοὺς ἄλλους νὰ δουλεύουνε κι αὐτοὶ νὰ καρπώνονται τ' ἀγαθὰ τῆς δουλειᾶς των. Πολιτικὴ ἀρετὴ δὲν εἶναι νὰ νοιάζεται καὶ νὰ μάχεται ὁ πολίτης γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ, ἀλλὰ γιὰ τὸ πῶς θὰ κάμῃ τὸ κοινὸ καλὸ παντάπασι δικό του. (Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα*, Ἀθῆναι 1971⁵, 42 ἐπ.).

18. Ἐδῶ, σὰ σύμβολο τῆς πρωτοεμφανιζόμενης ἐσωτερικότητος —δὲ διστάζομε νὰ χρησιμοποιήσωμε τὸ χαρακτηρισμὸ αὐτό, τὸν κατὰ τὰ ἄλλα ἐξορισμένον ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀρχαιότητος— ἀκούεται ἡ λέξις «ψυχὴ» μ' ἕνα καινούργιο καὶ γεμάτο ἦχο. Κανένας Ἑλληνας δὲν εἶχε πρὶν μεταχειριστῇ ποτὲ τὴ λέξιν αὐτὴ ἔτσι (H. Kuhn, *Sokrates*, München 1959 (=1934), 124). Βλ. καὶ W. Jaeger, *Paideia* 2, Berlin 1959³ (=1936), 88 ἐπ. καὶ 122-123.

προσωπική δηλαδή συνείδηση — ἔστω καὶ ἐννοημένη στενά, ὀρθολογικά, σὰν καθαρὴ λογικότητα.

3.7. Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα πρέπει νὰ συνειδητοποιήσωμε καὶ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ Σωκράτη, ὅπως ἐκδηλώνεται, τόσο ἀποφασιστικὰ μάλιστα, κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ διαλόγου μας (50 a ἐπ.). Μ' ἐξαιρετικὴ ἐνταση καὶ θερμότητα ἀκτινοβολεῖ ὁ —ἐμπρακτα τόσο βεβαιωμένος— πατριωτισμὸς αὐτός, ἐκφραζόμενος μάλιστα μὲ ὑπέροχους λόγους : *Μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστιν πατρίς καὶ σεμνότερον καὶ ἁγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοῖρα καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νούν ἔχουσι* (51 ab). Τέκνο καὶ ἀνάστημα τῆς πατρίδας εἶναι ὁ κάθε πολίτης (50 e, 51 e)· σ' ἓνα σημεῖο μάλιστα χαρακτηρίζεται καὶ ὡς δοῦλος τῆς (50 e) — ὑπερβολικά, ἀφοῦ τοῦ ἀναγνωρίζονται εὐθὺς ἀμέσως σημαντικότερα δικαιώματα (51 b-52 a).

Εἶναι λοιπὸν πρόσωπο ἡ πατρίδα. Πρόσωπο εἶναι ὥστόσο καὶ ὁ πολίτης. Τὰ πρόσωπα εἶναι τὰ ἐμπειρικά ἐκεῖνα ὄντα ποὺ ἔχουν μέσα τους ἓνα καθαρὰ πνευματικὸ στρῶμα, ριζώνουν στὴν καθαρὴ πνευματικότητα. Εἶναι ἐπομένως σχετικὲς πραγματώσεις τοῦ Ἀπόλυτου. Ὅφείλουν γι' αὐτὸ μεταξὺ τους ἠθικὴ συμπεριφορὰ. Πῶς καθορίζεται τούτη ;

Τὰ πρόσωπα δὲν εἶναι ὅλα ἰσοβάθμια. Ἱεραρχοῦνται — στὸ ἀπόλυτο πάντα ἐπίπεδο — σὲ ἀνώτερα καὶ κατώτερα. Οἱ γονεῖς ὡς πρόσωπα εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τὰ τέκνα, ἐπειδὴ αὐτοὶ τὰ γεννοῦν καὶ τὰ ἀναπτύσσουν σωματικὰ καὶ πνευματικὰ — ἀφοῦ αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ πῇ γονεῖς· γιὰ παρόμοιο λόγο καὶ οἱ πρόγονοι εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους. Τὸ σὲ κατώτερη βαθμίδα πρόσωπο ὀφείλει σεβασμὸ, τελικὰ καὶ ὑπακοή, ἀπέναντι στὸ ἀνώτερο, ποὺ ἀντίθετα ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς διαταγῆς, ἀκόμη καὶ τῆς ἐπιβολῆς ποινῆς, πάνω στὸ πρῶτο.

Τὸ πρόσωπο ποὺ γεννᾷ καὶ ἀναπτύσσει κατὰ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ὅλα τ' ἄλλα — ποὺ τὰ εἰσάγει θὰ λέγαμε καὶ τὰ διατηρεῖ στὸν πολιτισμένον βίον — εἶναι ἡ πατρίδα. Στέκει γιὰ τοῦτο — ἤδη στὴν ἀπόλυτη διάστασιν — σὲ πολὺ ψηλότερη βαθμίδα ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, εἶναι τὸ πιὸ ἀκριβό, τὸ πιὸ ἱερό. Τῆς ὀφείλεται ἐπομένως ἀπὸ τ' ἄλλα πρόσωπα ὡς πολῖτες σεβασμὸς πολὺ μεγαλύτερος παρὰ σὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο πρόσωπο — ὅπως καὶ ἡ ἴδια ἔχει ἀπέναντί τους τὸ δικαίωμα τῆς διαταγῆς, τελικὰ καὶ τῆς τιμωρίας, πολὺ περισσότερο ἀπ' ὁποιοδήποτε πρόσωπο ἄλλο (50 c-51 c).

Ὅλα τὰ πρόσωπα, ριζωμένα ὅπως εἶναι στὴν καθαρὰ πνευματικὴ διάστασιν, ἔχουν τὸ δικαίωμα — ποὺ κατὰ βάθος ἀποτελεῖ καὶ καθῆκον — νὰ σχηματίζουν καθένα δική του γνώμη, νὰ τὴν ἐκφράζουν ἐλεύθερα καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ διαφωτίζουν μ' αὐτή, νὰ πείθουν, τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Στὴν περίπτωσιν τοῦ πολίτη ἀπέναντι στὴν πατρίδα, ὑπάρχει κι ἓνα εἰδικότερο δι-

καίωμα, ἔκφραση τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀμοιβαίας των σχέσης : τὸ δικαίωμα τῆς μετανάστευσης.

Αὐτὰ στὸ ἀπόλυτο ἐπίπεδο — κατὰ τὴν ἰδεατὴ δηλαδὴ σχέση (γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε κατοπινὴ πλατωνικὴ ἔκφραση) γονέων καὶ τέκνων, προγόνων καὶ ἀπογόνων, πατρίδας καὶ πολιτῶν.

Ὅμως τὸ ἀπόλυτο, τὸ πνευματικὸ, τὸ λογικὸ, ποὺ ἐνυπάρχει στὸ κάθε πρόσωπο, εἶναι συμφυρμένο μὲ ὑλικότητα. Ἄν αὐτὸ δὲ συνέβαινε — καθὼς ἡ λογικότητα εἶναι ἄχρονη καὶ ἀντικειμενική, δὲ θὰ γεννιόνταν διαφωνίες ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα, παρὰ μόνο ἀπὸ ἀνεπαρκῆ διαφώτιση, καὶ θὰ διαλύονταν γοργὰ μὲ τὸ διάλογο ἢ ἐξ ὀλοκλήρου ἢ, σὲ περίπτωση ἀτελοῦς ἐπαγωγῆς, σὲ μεγάλο βαθμό. Τὸ ἴδιο θὰ γινόταν καὶ ἂν ἡ λογικότητα τοῦ κάθε προσώπου κατόρθωνε, κατὰ τὸ σχηματισμὸ γνώμης, νὰ ξεπεράσῃ τὸ συμφυρμὸ μὲ τὴν ὑλικότητα καὶ νὰ ἐκδηλωθῇ καθαρὴ, ἂν δηλαδὴ τὰ πρόσωπα ὅλα λογίζονταν ὀρθά. Τὸ πρῶτο ἀντίκειται στὴν ἐμπειρικότητα τῶν προσώπων, τὸ δεῦτερο ὅμως εἶναι πραγματοποιήσιμο — ἀλλὰ ἀπὸ λίγα κάθε φορὰ πρόσωπα καὶ ὄχι πάντοτε. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο σχηματίζονται γιὰ κάθε ζήτημα διάφορες γνώμες. Ἀπὸ τοῦτες μία μόνο μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ὀρθή. Ἡ ὀρθὴ καταρρίπτει τὶς ἄλλες ὡς ἐσφαλμένες¹⁹, τὶς καταρρίπτει ὄχι ἐμπειρικὰ ἀλλὰ καθαρὰ πνευματικὰ, καθαρὰ λογικὰ — ὅπως καθαρὰ λογικὲς εἶναι κατὰ τὴν ἀπορροή, ἄρα καὶ κατὰ τὴν ἐνδιάθετη ἐντελέχεια καὶ τὴν ἀξίωση κύρους, ὅλες οἱ γνώμες, στὸ καθαρὰ λογικὸ ἐπίπεδο συναντῶνται κι ἐκεῖ ἀναδεικνύεται ἡ καθαρὰ λογικὴ ὡς ἡ ὀρθὴ ἀπέναντι σὲ ὅλες τὶς ἄλλες, τὶς λίγο-πολὺ μὴ καθαρὰ λογικὲς καὶ γιὰ τοῦτο ἀντίστοιχα ἐσφαλμένες.

Τίνος προσώπου εἶναι ἡ ὀρθὴ γνώμη, αὐτὸ εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν ἱεραρχία τῶν προσώπων, ἀλλ' ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ ποιοὺ πρόσωπο κατορθώνει στὴν κάθε περίπτωση νὰ λογισθῇ ὀρθά. Γι' αὐτό, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἓνα πρόσωπο ἔχει σχηματίσει ὀρθὴ γνώμη — αὐτὸ καταδεικνύεται στὸ λογικὸ αὐτοέλεγχο ἀλλὰ καὶ στὸν ἔλεγχο ἀπὸ τοὺς ἄλλους —, δικαιούται καὶ ὀφείλει νὰ τὴν ἐκφράζῃ ἐλεύθερα, προσπαθώντας νὰ πείσῃ τὰ ἄλλα πρόσωπα, καὶ νὰ ἐμμένῃ σ' αὐτὴ ἀπαρέγκλιτα, ἔστω καὶ ἂν διαφωνῇ μαζί του ἡ πλειονότητα, ἐνδεχομένως καὶ ἡ ὁλότητα τῶν ἄλλων προσώπων, ἔστω καὶ ἂν διαφωνοῦν μαζί του σεβαστὰ πρόσωπα, ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ σεβαστό, ἡ πατρίδα. Γιατὶ ἡ διαφωνία τοὺς ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὸ ὅτι δὲν ἔκαναν τὰ πρόσωπα τοῦτα τὸ καθῆκον τοὺς πρὸς τὸ ἐντὸς τοὺς καὶ καθολικὰ ἀπόλυτο, δὲν ἀποδέσμευσαν πλήρως τὴ λογικότητά τοὺς καὶ δὲν ἔφτασαν ἔτσι νὰ λογισθοῦν ὀρθά. Ὡστε, ἐμμένοντας τὸ πρόσωπο μὲ τὴν ὀρθὴ γνώμη σὲ τούτη, κάνει τὸ χρέος τοῦ ὄχι μόνο στὸ ἐντὸς τοῦ καὶ

19. Πρβλ. Θεοδωρακόπουλος 214: *Εἶναι βέβαια καὶ ἡ πλάνη λόγος, ὄχι ὅμως ὀρθός, ἀλλὰ ριγμένος κάτω. Ὁλόρθος στέκει μονάχα ὁ ἀληθινὸς λόγος.*

καθολικά ἀπόλυτο ἀλλὰ εἰδικότερα καὶ στὰ πρόσωπα μὲ τὶς ἀντίθετες, τὶς ἐσφαλμένες γνώμες· γιατί τὰ διαφωτίζει καὶ τὰ ὑποβοηθεῖ ἔτσι νὰ τινάξουν ἀπὸ τὰ μάτια τοὺς τὴ νύστα²⁰, ν' ἀποκαθαρθοῦν ἀπὸ τὴν ὑλικότητα καὶ νὰ κατακτήσουν τέλος καὶ τοῦτα τὸ ὀρθό, τὴν ἀλήθεια.

Αὐτὰ στὸν τομέα τῆς γνώμης. Ἀλλιῶς στὸν τομέα τῆς πράξης. Ἐδῶ, σὲ περίπτωση διαφωνίας πρὸς τὴ διαταγὴ ἐνὸς σεβαστοῦ προσώπου, δὲν τίθεται πιά ζήτημα ἐμμονῆς στὴ γνώμη ἀλλ' ἀνυπακοῆς. Μὲ τὴν ἀνυπακοή ὅμως δὲ βοήθεῖται τὸ σεβαστὸ πρόσωπο νὰ λογισθῇ καλύτερα· ἀπλῶς θίγεται σ' ἓνα μεταφυσικὸ τοῦ δικαίωμα, ποὺ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τοῦ τὴν ἀπόλυτη οὐσία, στὸ δικαίωμά του νὰ διατάζη, ἐνδεχομένως καὶ νὰ τιμωρῇ, τὰ πρόσωπα ποὺ ὑπάγονται σ' αὐτό· καὶ τὸ πρόσωπο ποὺ ἀνυπακοεῖ, παραβαίνει τὸ ἐξίσου μεταφυσικὸ, ἐξίσου ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ προερχόμενο καθῆκον τοῦ πρὸς τὸ σεβαστὸ πρόσωπο, νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὶς διαταγές του, νὰ δέχεται ἐνδεχομένως τὶς τιμωρίες ποὺ ἐκεῖνο τοῦ ἐπιβάλλει.

Αὐτὰ ἰσχύουν σὲ κάθε ἱεραρχικὴ σχέση προσώπων, κατ' ἐξοχὴν δὲ στὴ σχέση πατρίδας καὶ πολιτῶν. Ἐμμένοντας στὴν ὀρθὴ γνώμη τοῦ ὁ πολίτης, ἐμμένει σὲ κάτι καθαρὰ πνευματικὸ ἀπέναντι σὲ κάτι νοθευμένο, ὅπως εἶναι ἡ γνώμη ποὺ ἔχει σχηματίσει ἡ πατρίδα τοῦ λειτουργώντας ὡς συγκεκριμένη ἐμπειρικότητα ποὺ γιὰ ὁποιοσδήποτε λόγους δὲν κατόρθωσε νὰ ἀποκαθάρσῃ τὴν ἐντὸς τῆς λογικότητας καὶ νὰ λογισθῇ ὀρθά· ἐμμένει ἄρα σὲ κάτι ποὺ καὶ ἡ πατρίδα τοῦ θὰ δεχόταν, ἂν ἔφτανε νὰ πραγματώσῃ τὴν ἐντελέχειά της στὸν τομέα τῆς γνώμης, νὰ λογισθῇ δηλαδὴ ὀρθά. Ἀνυπακοώντας ὅμως ὁ πολίτης πρὸς τὴν ἐμπειρικὴ διαταγὴ τῆς πατρίδας, ἀνατρέπει τὴν ἱεραρχικὴ σχέση τῶν οὐσιῶν πατρίδα-πολίτης, ἀσεβεῖ πρὸς τὴν ἴδια τὴν πνευματικὴ οὐσία, τὴν ἰδέα—κατὰ τὸν κατοπινὸ Πλάτωνα—τῆς πατρίδας, παραβαίνει τὸ καθῆκον τοῦ, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἴδια τοῦ τὴν οὐσία, τὴν ἴδια τοῦ τὴν ἰδέα ὡς πολίτη.

Ἔτσι θὰ καταλάβωμε καὶ γιατί στὸν *Κρίτωνα* οἱ νόμοι τῆς Ἀθήνας, παρὰ τὴν κριτικὴ—ὅπως θὰ ἐκθέσωμε στὴν ἐπόμενη παρατήρηση—στάση τοῦ συγγραφέα ἐναντίον τοὺς, χαρακτηρίζονται ὥστόσο *ἀδελφοὶ τῶν ἐν Ἀίδου νόμων* (54 c). Εἶναι ἀδελφοί, ἐπειδὴ ἀποτελοῦν ἐμπειρικές, λίγο-πολὺ μάλιστα νοθευμένες καὶ σφαλερές, πραγματώσεις τοὺς καὶ μὲ τοῦτο ἀντλοῦν, παρὰ τὴν ὅση τοὺς σφαλερότητα, τὸ κύρος ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ νόμου γενικά, ἔχουν δηλαδὴ κύρος ὡς νόμοι γενικά, πέρα ἀπὸ τὴν ὅση τῶν σφαλερότητα ὡς συγκεκριμένων διατάξεων²¹. Τὸ κύρος τοῦτο τὸ προσ-

20. Βλ. Ἀπολογία 30, 31.

21. Ἀποτελεῖ ἐπομένως ὑπερβολὴ μιὰ ἀντίληψη ὅπως ἡ πιὸ κάτω τοῦ Friedländer 162: Ἀπὸ ποῦ λοιπὸν πρέπει κανεὶς νὰ βρῇ *in concreto* τί εἶναι δίκαιο; Κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη, ἡ δικαιοσύνη ἔχει τὴν ἑδρὰ της στὸ κράτος καὶ τοὺς θεσμούς του, τοὺς νόμους του. . . Ἡ δικαιοσύνη γίνεται, στὴ συγκεκριμένη της πραγμάτωση, χειρο-

τατεύει καὶ ὑπερασπίζεται ἡ ἴδια ἡ ἰδέα τῆς νομοκρατούμενης κοινότη-
τας ποὺ εἶναι ἡ πατρίδα.

3.8. *Ἡδίκημένος... οὐχ ὑφ' ἡμῶν τῶν νόμων ἀλλὰ ὑπ' ἀνθρώπων* (54 b-c): Ἄν ἐννοῖται ἡ ἰδέα τῶν νόμων, ὁ νομοκρατούμενος γενικὰ χαρακτή-
ρας τῆς πατρίδας — ἂν ἐπιμένη κανεῖς: καὶ εἰδικότερα τῆς Ἀθήνας²², εἶναι
ὀρθό. Ἄν ὅμως ἐννοῖται ὁ συγκεκριμένος νόμος μὲ βάση τὸν ὁποῖο κιτα-
δικάστηκε ὁ Σωκράτης, ἀποτελεῖ ὑπερβολὴ τοῦ Πλάτωνα στὴ ζέση τῆς
ἐπιχειρηματολογίας²³ — ὅπως καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ πολίτη ὡς *δούλου*
(50 e), ποὺ σημειώσαμε στὴν προηγούμενη παρατήρηση· ἀκριβέστερα, εἶναι
μερικὰ μόνο ὀρθό, μερικὰ *συνεπές* (ἡ κριτικὴ μας παραμένει ἐσωτε-
ρική) πρὸς τὸ ὅλο συγκρότημα ἀντιλήψεων ποὺ διέπει τὸν *Κρίτωνα* καί,
πίσω ἀπ' αὐτόν, τὴν *Ἀπολογία*. Ἀληθινά, στὰ δύο τοῦτα ἔργα ἡ ἀπόφαση
τοῦ δικαστηρίου δὲν ἀντιμετωπίζεται σὰν ἀπλὴ δικαστικὴ πλάνη — ποὺ
μπορεῖ, ὅπως εἴπαμε, νὰ συμβῇ καὶ σὲ ὅποιονδήποτε λογιζόμενο· ἀλλὰ
κρίνεται μ' ἓνα πνεῦμα ριζικῆς ἔλλειψης σεβασμοῦ πρὸς τὸ θεσμό. Αὐτοὶ
οἱ πολλοὶ — ποὺ τοὺς ἐννοήσαμε πιὸ πάνω στὴν ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν
ἐπαῖοντα ὡς τὴν κοινωνικὴ ἀξιολογικὴ συνείδηση — δὲν παύουν νὰ εἶναι
στὸ διάλογο κι ἐκεῖνοι ποὺ *οἰοί τ' εἶσιν... ὅτι τὰ σμικρότατα τῶν κακῶν*
ἐξεργάζεσθαι ἀλλὰ τὰ μέγιστα σχεδόν (44 d). Τὴν ἰσχύ τους αὐτὴ ἀντλοῦν
προφανῶς ἀπὸ τοὺς νόμους, τὸ πολίτευμα τῆς Ἀθήνας. Ὅταν ὁ Σωκρά-
της ἐκφράζεται μὲ τέτοια περιφρόνηση γι' αὐτοὺς, ὅταν τοὺς ἀποδίδῃ μό-
νιμη ἀφροσύνη καὶ συνακόλουθη πλάνη (44 d 6-10, 46 c 2-6, 48 c 4-6), μπο-
ρεῖ νὰ εἶναι *συνεπές* ν' ἀπαλλάσσει τὸ πολίτευμα ἀπὸ τὴν εὐθύνη ὅτι ἐμπι-
στεύεται σὲ τέτοιους ἀνθρώπους τέτοιο λειτούργημα; Ὅταν στὴν *Ἀπολο-*
γία ἀφήνῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ ἐννοηθῇ σαφέστατα (*ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι*, 17 a
καὶ ἄλλου), ὅχι δὲ λιγότερο καθαρά ὑποδηλώνῃ καὶ στὸ τέλος (*ὦ ἄνδρες*

πιαστὴ στὸ νόμο τοῦ κράτους, καὶ μάλιστα ὅχι γενικὰ ἀλλὰ —παρὰ πάντα!— στοὺς θε-
σμούς τῆς πόλης τούτης, τῆς Ἀθήνας. Πολὺ πιὸ σύμμετρα πρὸς τὰ πράγματα συνειδη-
τοποιεῖ ὁ Gauss 74: Ὁ Πλάτων βλέπει πῶς καὶ τὸ θετικὸ δίκαιο, ὅσο καὶ ἂν μπορῇ νὰ εἶ-
ναι ἐπηρεασμένο στοὺς ἐπὶ μέρους καθορισμούς του ἀπὸ ἱστορικὲς συμπτωματοκότητες
καὶ προσωπικὴ αὐθαιρεσία, εἶναι ἐν τούτοις ἀγκυροβολημένο στὸ ἀντικειμενικὸ ὀρθό, μὲ
ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφανίζεται ἀδελφωμένο μὲ τὸν ἄχρωνα ἔγκυρο ἠθικὸ νόμο, γιὰτι ἀλλιῶς
δὲ θὰ μπορούσε νὰ προβάλλῃ μὲ τὴν ἀξίωση κύρους δικαίου.

22. Ὅταν στὸν *Κρίτωνα*, παρατηρεῖ ὁ Friedländer 162, δίδεται ὁ λόγος στοὺς νό-
μους, εἶναι ἡ ἰδεατὴ Ἀθήνα —καλύτερη ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὴ Σπάρτη μ' ὅλη τους τὴν
εὐνομία (52 e)! — ποὺ μιλεῖ ἐδῶ.

23. Δὲ βρήκαμε πουθενὰ κριτικὸ —ἐσωτερικὸ κριτικὸ— ἔλεγχο τοῦ ἐπι-
χειρήματος τούτου. Ὁ Taylor μάλιστα τὸ υἱοθετεῖ καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνει (173), ἐπί-
σης ὁ Wilamowitz (129), ὁ Harder (238-240) κ.ἄ. Λεπτὴ ἀλλὰ καίρια κριτικὴ, ἐξω-
τερικὴ ὅμως σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, ἀσκεῖ ὁ Guardini (ἐκδ. RDE 1956, 89-94).



δικασταὶ — ὑμᾶς γὰρ δικαστὰς καλῶν ὀρθῶς ἂν καλοῖην, 40 a) ὅτι θεωρεῖ τοὺς κριτές του ἀπλοὺς συμπολίτες του καὶ ὄχι δικαστές, πῶς δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι φταίει ὁ νόμος πού χρίει τέτοιους πολίτες ὡς δικαστές, πού ἀναθέτει τῶν δικαστῶν τὴν ἀνάδειξη στὴν κλήρωση; Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ πῶς ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης—καὶ ὁ Σωκράτης τοῦ *Κρίτωνος* καὶ τῆς *Ἀπολογίας* δὲν παραλλάζει πάντως πολὺ ἀπὸ ἐκεῖνον—ἄσκησε κριτικὴ ἐπανεξιταμένη κατὰ τῶν πολιτειακῶν νόμων τῆς Ἀθήνας καὶ εἰδικότερα κατὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς κλήρωσης. Ἀσφαλῶς —μὲ βάση τουλάχιστο τὰ δύο τοῦτα ἔργα— δὲν περνᾷ ἀπὸ τὸ νοῦ τοῦ Σωκράτη πῶς ὁ νόμος ὀρίζει νὰ καταδικαστῇ ἄνθρωπος σὰν κι αὐτόν· εἶναι ὅμως ἀδύνατο λογικὰ νὰ μὴ διανοῇται ὅτι εὐθύνεται γιὰ τὴν καταδίκη του ἑμμεσὰ ὁ νόμος κατὰ τὸν ὁποῖο συγκροτοῦνται τὰ δικαστήρια τῆς πατρίδας του.

3.9. Ὑποστηρίχτηκε ἡ ἄποψη ὅτι, στὸν *Κρίωνα*, ὁ σκοπὸς τοῦ Πλάτωνα δὲν εἶναι νὰ θεσπίσῃ μιὰ κατηγορικὴ προστακτικὴ γιὰ τὴν καθοδήγηση ὅλων τῶν ἀδίκως καταδικασμένων, ἀλλὰ νὰ ρίξῃ φῶς στὰ ἐλαττήρια ἑνὸς ἀτομικὰ μεγάλου ἀντρώπου²⁴. Δὲ νομίζομε ὅτι εὐσταθεῖ. Κατὰ τὴ γνώμη μας ὁ *Κρίτων*, στὸ φιλοσοφικὸ μέρος, δὲν ἀναφέρεται στὸ γενόμενον ἀλλὰ στὸ ὄν, κινεῖται δηλαδὴ στὴν ἀπολυτὴ διάσταση²⁵. Ὁ Πλάτων καταδεικνύει ἐδῶ τὴν ἀνηθικότητα τῆς δραπετεύσης γενικά, ἐπικαλούμενος τὴν ἀνηθικότητα τοῦ βλάπτειν ἕνα πρόσωπο γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο καὶ ὑπομνήσκοντας ὅτι ἡ δραπετεύση ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος βλάβης κατὰ πρόσωπου — ἐδῶ μάλιστα βλάβης βαρεῖας ὄχι ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα τῆς ἀποτελέσματα²⁶.

24. Taylor 169.

25. Τὴ γενικότητα στὴ θεώρηση, πού χαρακτηρίζει βασικά τὸν *Κρίωνα*, τονίζει ὁ Mewes (5, 16 κ.ά.) ἀντικρούοντας τὸν Schleiermacher. Βλ. καὶ Friedländer: Ὁ Σωκράτης ἀνάγει (τὴν πρόταση τοῦ *Κρίωνα*) στὸ ἀξίωμα, μπροστὰ στὸ ὁποῖο αὐτὴ πρέπει ν' ἀποδείξῃ τὴ νομιμότητά της (160). Ἐπίσης: Ἐπομένως μὲ αὐστηρὰ νομικὸ καὶ αὐστηρὰ διαλεκτικὸ τρόπο θέτει ὁ Σωκράτης τὴν πράξη του κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ κανόνα (163). Καὶ ὁ Hugo Perls (*Plato*, Bern 1966, 364) γράφει: Πρέπει κανεῖς νὰ διαμορφώσῃ κατὰ τὴν ἰδέα τὴν πράξη πού διανοεῖται νὰ ἐνεργήσῃ. Καὶ παραπέμπει στὸν *Κρίωνα* 48 c. Ἀλλὰ καὶ ὁ Guardini, μολονότι ἀντιλαμβάνεται πῶς τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ὅλη στάση τοῦ Σωκράτη ἔπαιξε τελικὰ ὁ παράγων «πρόσωπο», τονίζει κατηγορηματικά: Γι' αὐτοὺς (δηλαδὴ τὸ Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα) πρόκειται ὄχι γιὰ τὴν ἐκδίπλωση ἑνὸς μεγάλου χαρακτήρα ἢ μιᾶς κατάστασης ἡρωικῆς ἀλλὰ γιὰ τὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι δίκαιο καὶ τί πρέπει κανεῖς νὰ πράττῃ; (89-90). Ἀπὸ μιὰν εἰδικότερη πλευρὰ βλέπει τὸ πρᾶγμα ὁ Goldschmidt (333-334): Τὸ ὅλο πρόβλημα ἀποτελεῖ (une) question contingente. Ἐν τούτοις πίσω ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα τοῦ «*Κρίτωνος*»: τί πρέπει νὰ πράξῃ ὁ Σωκράτης, ὑπάρχει τὸ ἐξῆς ἄλλο: τί πρέπει ἐμεῖς νὰ πράξωμε.

26. Τί εἶδους βλάβη προκαλεῖ στὴν πατρίδα ἡ δραπετεύση ἑνὸς πολίτη; Στὸν *Κρίωνα* (50 a-b) τίθεται μὲ σαφήνεια: Ἡ δραπετεύση συγκροτεῖ μιὰν ἀνατρεπτικὴ ἐνέργεια, ὅσο καὶ μικρή. Ὁ Taylor (173, σημ. 1) ἐρμηνεύει: Ὁ δραπετὴς κάνει ὅτι

(αὐτὸ δὲν τὸν ἀπασχολεῖ) ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἱερότητα τοῦ προσώπου στὸ ὁποῖο ἐπιφέρεται. Ὅτι τῇ βλάβῃ τούτῃ προξενεῖ ἓνας Ἀθηναῖος πολίτης, ποὺ μάλιστα, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸν ὧς τώρα βίο του, ἔχει ἀποδεχθῇ ὅσο λίγοι τῇ δικαιοδοσίᾳ πάνω του τῆς πατρίδας στὴ συγκεκριμένη της πραγματικότητα, αὐτὸ ἐντείνει ἀπλῶς τὴν ἀνηθικότητα τῆς δραπετεύσης. Ὅμως τὸ πρόσωπο, τὸ πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ μέγεθος Σωκράτης δὲν παρουσιάζεται κατὰ τὴν οἰκοδόμησι τῶν στοχασμῶν τοῦ διαλόγου — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μικρὸ τμῆμα 53 a-54 b (βλ. τμ. 2.3), ποὺ δὲν ἀναφέρεται ἄλλωστε στὴ βασικὴ ἀνηθικότητα, στὴ βλάβῃ πρὸς τὴν πατρίδα.

3.10. Τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ διαλόγου δὲν εἶναι ὅτι ὁ Σωκράτης, ἀρνούμενος νὰ δραπετεύσῃ, δὲν εἶναι οὔτε ἄδικος οὔτε αἰσchrός, ἢ ἔστω εἶναι ἀπλῶς δίκαιος καὶ καλός, ἀπλῶς ἀγαθός (δηλαδὴ ἠθικός). Ἄν δὲ θίγω τὸ διπλανό μου, ποὺ καὶ αὐτὸς δὲ μὲ πειράζει, εἶμαι ἀπλῶς ἠθικός — ἐπειδὴ θὰ μπορούσα νὰ τὸν βλάψω. Ἄν ὅμως τὸν εὐεργετῶ, εἶμαι σὲ ὑψηλότερο βαθμὸ ἠθικός. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ ἂν δὲν τὸν θίγω, κι ἄς εἶναι τοῦτο ὁ μόνος τρόπος νὰ ἀποφύγω τὴν ἀδικία του. Ὁ Σωκράτης ἀρνεῖται νὰ πράξῃ ἄδικα καὶ αἰσchrά, κι ἄς πρόκειται νὰ χάσῃ ἔτσι τὸ ἀνώτατο ἐμπειρικὸ ἀγαθό, τὴ ζωὴ του²⁷· εἶναι ἄρα σὲ ἀνώτατο βαθμὸ δίκαιος καὶ καλός, σὲ ἀνώτατο βαθμὸ ἀγαθός.

μπορεῖ γιὰ νὰ καταστήσῃ τὸ ὅλο κοινωνικὸ σύστημα ἀτελέσφορο. Ἡ διαγωγή του εἶναι ἄμεση πρόκληση στὴν αὐθεντία τοῦ ἰδίου τοῦ νόμου. Πρέπει πάντως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἀνατρεπτικότητα τοῦ δραπετῆ εἶναι μόνο ἐξ ἀντικειμένου, ἀκριβέστερα: εἶναι χωρὶς τέτοια πρόθεση. Ὁ δραπετῆς παραβαίνει ἀπλῶς τὸ χρέος τῆς ὑπακοῆς γιὰ χάρη τῆς ἀτομικῆς του σωτηρίας, ὅχι πὼς ἀποβλέπει στὴς πολιτείας τὴν ἀνατροπὴ. Ἄλλο δραπετῆς καὶ ἄλλο ἐπαναστάτης. Ἰδιαίτερα πρέπει ὥστόσο νὰ ἐξεταστῇ ἡ περίπτωση τῆς δραπετεύσης ἐνὸς ὀνομαστοῦ πολίτη καταδικασμένου ὅχι γιὰ ἐγκλημα τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀλλὰ γιὰ τὶς ἰδέες του. Τέτοια δραπετεύση μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς ἐχθρούς. Τέτοιες ἐπιπτώσεις θὰ εἶχε καὶ ἡ δραπετεύση τοῦ Σωκράτη, ὅπως πολὺ ὠραῖα ἐκθέτει ὁ M. Croiset στὴν ἐκδόση τοῦ *Κρίτωνος* τῆς σειρᾶς Budé (*Platon, Oeuvres Complètes* 1, Paris 1949², 214-215 — Criton, Notice iii): Ἴσως μόνο οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἀθήνας θὰ τοῦ ἀνοιγαν εὐχαρίστως τὶς πύλες των ἀλλὰ μὲ τὸν ὅρο νὰ ἐμφανιστῇ κοντὰ τους ὡς δυσφημιστὴς τῶν ἀθηναϊκῶν νόμων. Ἡ ἄφιξή του κοντὰ τους θὰ ἐπαιρνε ἔτσι τὴ σημασία μιᾶς διαμαρτυρίας κατὰ τῶν νόμων αὐτῶν, εἴτε τὸ ἤθελε εἴτε ὄχι. Εἶναι λοιπὸν ἀληθινὸ πὼς δραπετεύοντας θὰ προξενούσε στὴ χώρα του ἠθικὴ βλάβη. Καὶ ἡ βλάβη αὕτῃ θὰ ἦταν τόσο πιὸ βαρεῖα ὅσο μεγαλύτερη ἦταν ἡ προσωπικὴ του φήμη. Ὁ Σωκράτης φευγάτος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, αὐτὸ θὰ ἐσήμαινε γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα: Ὁ Σωκράτης σὲ ἀνταρσία κατὰ τῆς Ἀθήνας, ὁ Σωκράτης νὰ καλῇ εἰς βάρος τῆς Ἀθήνας τὴν καθολικὴ ἀποδοκιμασία.

27. Ὅπως τονίζει ὁ Friedländer (159), χρειαζόταν καὶ ὁ *Κρίτων*, γιὰ νὰ καταδειχθῇ τελείως καθαρὰ ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς — ἡ Ἀπολογία δὲν ἀρκοῦσε.



3.11. Ἡ ἐμμονὴ τοῦ Σωκράτη στὶς ὡς τώρα ἀντιλήψεις του (46 b) δὲν ἔχει τίποτε τὸ φανατικό, τὸ συνυφασμένο μὲ τὸ σύμπλεγμα τοῦ ἐγώ. Εἶναι κάτι παρόμοιο μὲ τὴν ἐμμονὴ τοῦ μαθηματικοῦ ἢ ὁποιουδήποτε ἄλλου ἐπιστήμονα. Ὅπως κάθε ἐπιστήμων, εἶναι καὶ ὁ Σωκράτης πάντοτε ἔτοιμος νὰ ἐπανεξετάσῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τίς ἀπόψεις του καὶ νὰ ἐλέγξῃ ἔτσι τὴν ὀρθότητά τους. Ἡ ἐπανεξέταση ἄλλωστε αὐτὴ διεξάγεται ὑπὸ τὸν ἐλεγχὸ ὁποιουδήποτε ἄλλου ἀποφασισμένου νὰ λογισθῇ ὀρθὰ (46 c-d). Ἄν καταλήγῃ συνήθως στὰ ἴδια συμπεράσματα, τοῦτο ὀφείλεται στὴν ἀντικειμενικότητα, στὸ ἄχρονο καὶ ἀπρόσωπο, ὅπως εἶπαμε, τοῦ καθαροῦ λογικοῦ καὶ τῶν οἰκοδομήσεών του.

3.12. Ἡ ὀρθολογιστικὴ φιλοσοφία οἰκοδομεῖ τὴν Ἠθικὴ ὡς οἰκοδόμημα τοῦ καθαροῦ λογικοῦ. Ἐτσι, δικαιούται νὰ μιλῇ καὶ γιὰ τὴν αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἠθικὴ του ἐλευθερία. Ὅμως ἡ ἠθικὴ συνείδηση ἔχει, ἔτσι κι ἄλλιῶς, καὶ θρησκευτικὲς ρίζες. Ὁ Πλάτων δὲν τὸ ἀγνοεῖ στὸν *Κρίτωνα*· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο ὑπερβαίνει τὸ λογικό, τὸ ὑποδηλώνει ἀπλῶς στὸ τελευταῖο φιλοσοφικὸ τμήμα τοῦ διαλόγου (54 b-d) (βλ. τμ. 2.4)²⁸.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

INTERPRETATIVE BETRACHTUNGEN ZU PLATONS *KRITON*

DER PHILOSOPHISCHE GEHALT DES DIALOGS

Zusammenfassung.

1. Der Dialog *Kriton* hat einen im strengen Sinne philosophischen Gehalt, der aber bisher mit Ausnahme der Abhandlung von Mewes (1890) sowie der interpretativen Arbeit von Guardini (1943) sonst kaum beachtet worden ist. Auch seine Struktur, welche den Eindruck einer philosophischen Unreife entstehen läßt, ist implizite fast vollkommen tadellos. Aber er bedarf einer inneren Interpretation, welche ohne in das Werk fremde Inhalte hineinlegen zu wollen, vielmehr danach trachtet, die wirklichen Inhalte desselben, und seien sie noch so implizite, herauszustellen. Der echt philosophische Teil erstreckt sich von 46 b-54 d, d.h. auf die Argumentation des Sokrates.

28. Τὸ ἔχει ἄλλωστε ἤδη προεξαγγεῖλει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὸ ὄνειρο τοῦ Σωκράτη (44 a-b).



2.1. Grundlegung der theoretischen Ethik der Gerechtigkeit und deren Aufbau von der Seite des Nicht-Unrecht-Tuns (46 b-49 e).

Am Beginn (46 b-c) setzt der Logos, die Vernunft, sich selbst prinzipiell als die einzige Quelle von absoluter Gültigkeit in uns. Die zur Setzung, des *Sachverständigen* (ἐπαίτων), des vernünftig fungierenden Menschen, der Verwirklichung der Vernunft, leitenden unvollständigen induktiven Schlüsse (47 a-48 a) können nur den Wert eines Hilfsmittels haben für den philosophischen Laien (Sokrates' Gesprächspartner) zum Begreifen des absoluten Primats der Vernunft.

Die Ethik ist im *Kriton* nach dem zur Zeit Sokrates' und Platons hervorragenden Vorbild der Mathematik als eine axiomatische Wissenschaft gemeint. Ungleich den empirischen Wissenschaften, in denen es langjähriger Forschung bedarf, kann jedermann sofort im Bereich der axiomatischen Wissenschaften zum Sachverständigen werden und damit zur absolut gültigen Lösung gegebener Probleme gelangen: wenn er nur, richtig denkend, zu den auf dem fraglichen Gebiet — dem mathematischen, dem ethischen — obwaltenden Axiomen der Vernunft hinuntersteigt und, davon ausgehend, in logischer Folgerichtigkeit aufbaut und aus dem so Aufgebauten die Folgerung für das gegebene Problem zieht. Das wird auch Sokrates unter der logischen Kontrolle Kritons versuchen, denn im Wesen des Denkens liegt die Möglichkeit des Fehlers wie denn auch diejenige der Aufhebung des Fehlers und damit der Erreichung des absolut Richtigen, des Wahren.

Das ethische Axiomensystem besteht zunächst aus folgenden drei Sätzen: Man soll *gut* (εὖ) leben. Gut leben bedeutet *schön* (καλῶς) und *gerecht* (δικαίως) leben; man soll also schön und gerecht leben. Man soll demnach nicht *schimpflich* (αἰσχρῶς) und *ungerecht* (ἀδίκως) leben.

Letzteres ist dem zweiten Axiom äquivalent. Denn die für die formale Logik konträren Begriffe: schön - schimpflich, gerecht - ungerecht, gut - schlecht u. dgl. sind für die deontologische Theorie des Handelns, welche die Ethik ist, kontradiktorisch, da sie gemeint sind als bestimmt von dem Begriff der Freiheit des Handelns, dem ersten Begriff der Ethik.

Da die Nicht-Verwirklichung des Teils genügt, das Ganze — nämlich das Gut-leben — aufzuheben, sei zunächst auf das Verbot des Unrechttuns beschränkt. Man soll also nicht unrecht leben, man soll nicht Unrecht tun.

Ungleich dem herkömmlichen griechischen ethischen Bewußtsein, das die formulierten drei Axiomen zwar völlig bejaht, aber dennoch die Vergeltung des Unrechts mit Unrecht inkonsequenterweise für gerecht hält, kommt dann Sokrates in logischer Konsequenz mit den drei Axiomen auch zu folgendem vierten Axiom: Mann soll nicht Unrecht mit Unrecht

vergelten, denn eine solche Vergeltung ist eine Art der Gattung : Unrecht-tun, und was von der Gattung gilt, gilt auch von der Art.

Die gewonnenen vier Sätze konstituieren nicht das ethische Axiomensystem der gesamten Ethik — denn wir haben uns auf einen Teil des ganzen Inhalts des Gut-lebens, auf das Gerecht-leben, beschränkt —, sondern dasjenige einer Disziplin derselben, der Ethik der Gerechtigkeit. Es könnte nun der vollständige Aufbau dieser Ethik unternommen werden. Aber wie sich der Geometer z.B. zur Lösung des Problems eines konkreten Dreiecks darauf beschränken kann, auf derjenigen Seite des geometrischen Axiomensystems aufzubauen, von der zu den Dreiecken gelangt, so wird auch im *Kriton* auf der Seite des Axiomensystems der Gerechtigkeitsethik aufgebaut, die zu dem gegebenen Problem der ethischen Zulässigkeit der Flucht leitet : auf der negativen Seite, der Seite des Nicht-Unrecht-tuns.

Aus den Gattungsbegriffen: Unrecht-tun, Unrecht-mit-unrecht-vergelten werden die Artbegriffe : Schaden-zufügen, Schaden-mit-Schaden-vergelten gewonnen. Insofern das von der Gattung Geltende auch von der Art gilt, ist beides unerlaubt. Durch weitere Spezialisierung des Begriffs : Schaden-zufügen wird der Begriff gewonnen : Gerechte-Versprechungen-übertreten. Auch das ist unerlaubt. Will man auch das zweite Glied des zweiten Axioms gebrauchen, so gelangt man ebenfalls zu einer positiven Folgerung : Man soll gerechte Versprechungen erfüllen.

2.2. Angewandte ethische Untersuchung vom Standpunkt des Nicht-Unrecht-tuns (49 e-53 a).

Durch seine Flucht wird Sokrates Unrecht, sogar sehr schweres Unrecht tun, denn er wird einer sehr heiligen Person, dem Vaterland, Schaden zufügen, und zwar um so größeren Schaden, als er dabei auch seine ihr gegebenen diesbezüglichen Versprechungen übertreten wird.

2.3. Angewandte ethische Untersuchung vom Standpunkt des Gut-lebens im Ganzen und speziell des Nicht-schimpflich-lebens (53 a-54 b).

Die Flucht wird den Freunden, eventuell auch den Kindern nichts Gutes bringen, sie wird ihnen vielmehr Schaden zufügen, was für Sokrates als Freund und Vater schimpflich ist. Sie wird übrigens auch für die Person Sokrates in jeder Hinsicht schimpflich sein.

2.4. Metaphysische Andeutungen (54 b-d).

Auch angesichts der metaphysischen Gesetzmäßigkeit wird Sokrates durch seine Flucht schuldig werden.

3.1.1. Eine logische Kluft liegt im *Kriton* zwischen 48 a und 48 b vor. Am Ende von 48 a sollte gefragt werden, wer der Sachverständige sei. Statt

dessen stellen sich am Ende des 48 b Sokrates und Kriton selbstverständlicherweise als Sachverständige dar. Es handelt sich jedoch, wie oben (2.1) angedeutet wurde, um keine wirkliche logische Kluft. Sokrates' Schüler Platon kennt schon die Objektivität des Denkens — nach neuzeitlichem Begriff : das transzendente Bewußtseinsmoment. Deshalb der axiomatische Charakter des Aufbaus der Ethik im *Kriton*. Dergleichen überrascht freilich angesichts der aporetischen Methode der anderen Frühdialoge. Es sollte hier jedoch eine eindeutige und gut begründete Entscheidung erreicht werden, was ohne axiomatischen Aufbau unmöglich wäre.

3.1.2. Die Untersuchung von 53 a bis 54 b ist keine im guten Sinne utilitaristische — als sei an Stelle der bereits ergänzten absolut ethischen Untersuchung eine nach dem sogenannten gesunden Menschenverstand eingetreten. Die bisher von dem Logos (dem Sachverständigen) durchgeführte absolut ethische Untersuchung geht einfach von dem Standpunkt des Gerechten zu demjenigen des Guten im allgemeinen und spezieller des Schönen über. Besteht nämlich die *Tugend* (*ἀρετή*) nicht nur aus Gerechtigkeit sondern auch aus anderen Teilen, so werden diese in dem nur partial systematischen Werk, welches der *Kriton* ist, unter dem multivalenten Begriff des Schönen subsumiert und ausgesprochen. Es handelt sich naturgemäß um kein sozial Schönes, sondern um das Schöne uns selbst, bzw. den *Tüchtigen* (*ἐπιεικέστατοι*) gegenüber.

3.2.-3.4. Der *Kriton* stellt in der Geschichte den ersten Aufbau einer systematischen theoretischen Ethik dar. Er verdient es infolgedessen als ein im strengen Sinne philosophisches Werk angesehen zu werden (s.o. 1). Es handelt sich freilich um einen nur partialen systematischen Aufbau. Diese systematische Ethik ist eine rationalistische; ihr Axiomensystem geht aus der prinzipiellsten Selbstsetzung der sich praktisch auswirkenden Vernunft hervor.

3.5-3.6. Die die Setzung des Sachverständigen vorbereitenden unvollständigen induktiven Schlüsse (47 a-48 b) dienen auch zur Setzung der absoluten Autonomie der logisch denkenden Person gegenüber der Gemeinschaft und damit zur Setzung der absoluten Gültigkeit der philosophischen Ethik gegenüber der sozialen Ethik. Zur Hervorhebung der Einzigartigkeit der Person und des unerschütterlichen Wertes der Ethik derselben bedürfte aber Platon auch des Begriffs der Vielen und deren Ethik. Er läßt sie in der Argumentation Kritons zu Wort kommen (vgl. 48 c 2-6). Erst von hier aus erhält das sonst logisch und psychologisch unhaltbare Argument Kritons einen Sinn: die Vielen würden ihn sogar gefährlicher Weise beschuldigen, er habe Sokrates nicht fliehen geholfen. Der Begriff des Sachverständigen,

der logisch denkenden und damit autonomen Person, entthront das bisher im Griechentum obwaltende soziale Wertbewußtsein, ohne welches das griechische Wunder von Homer bis Perikles nicht denkbar ist. Das hat seinen geschichtlichen Grund darin, daß das griechische soziale Wertbewußtsein in den Zeiten nach Perikles entartet und nicht mehr imstande ist, die Werte zu begründen. Als neue Grundlage wird die *Seele* eingeführt — freilich eng, rationalistisch, als reine Vernunft verstanden.

3.7. Von hier aus ist auch der im *Kriton* so eindrucksvoll hervortretende Patriotismus des Sokrates zu verstehen. Vaterland und Sokrates sind Personen, d.h. empirische ὄντα mit einer rein geistigen, rein logischen Schicht. Eine Rangordnung regelt die ethischen Beziehungen der Personen zueinander auf der absoluten Ebene der reinen Geistigkeit, der reinen Vernunft. Das Vaterland ist die höchste Person, ihm gebührt demnach von seiten des Bürgers Respekt, letztlich Gehorsam. Der Bürger verhält sich zu ihm wie das Kind zu den Eltern — aber nicht wie der Knecht zum Herrn (das ist eine inkonsequente Übertreibung Platons, 50 e), denn er hat infolge seiner reinen Vernünftigkeit wichtige Rechte, das Recht auf freie Meinungsäußerung, das Recht zu versuchen, andere zu überzeugen, und das Recht der Auswanderung (51 b-52 a). In allen Personen ist die Vernunft mit Leiblichkeit, mit Materialität verbunden. Eine Person gelangt über eine gegebene Frage erst zur richtigen Meinung, wenn sie im gegebenen Fall ihre Vernunft von der Leiblichkeit hat lösen und damit rein fungieren lassen können. Das ist eine Leistung, die durchaus von der Person abhängt und mit dem Rang derselben nichts zu tun hat. Ist eine Person zur richtigen Meinung gelangt — was sich in der logischen Selbstkontrolle, bzw. in der Kontrolle durch die anderen ausweist —, so muß und darf sie diese Meinung aussprechen, für sie die anderen Personen zu gewinnen versuchen und an ihr festhalten, auch wenn ihr noch so viele und noch so hochgestellte Personen nicht zustimmen. Sie erfüllt damit ihre Pflicht, nicht nur der reinen Vernunft überhaupt, sondern auch den mit ihr nicht übereinstimmenden Personen gegenüber, denn sie verhilft ihnen dazu, sich von der eigenen Leiblichkeit zu lösen und in der gegebenen Frage das Richtige, das Wahre zu erreichen. Der Bürger hat also dem Vaterland gegenüber die doppelte ethische Pflicht, im Bereich des Handelns zu gehorchen, im Bereich der Meinung sich offen auszusprechen. Erst von hier aus erhellt die Bezeichnung der Gesetze des Vaterlands als *Brüder der Gesetze im Hades* (54 c). Sie sind es als empirische und damit noch so unvollständige Verwirklichungen der Gesetze im Hades, d.h. der in der reinen Vernunft-Schicht, im reinen Wesen des Vaterlands herrschenden Gesetzmäßigkeit.

3.8. Insofern im *Kriton* —sowie in der *Apologie*— das Urteil des Gerichts nicht bloß als ein Justizirrtum angesehen, sondern mit einer radikalen Respektlosigkeit der Athener Gerichtsbarkeit gegenüber kritisiert wird (44 d 6-10, 46 c 2-6, 48 c 4-6), ist es nicht konsequent, dafür die konkreten Gesetze freizusprechen und auf die Richter die ganze Schuld zu schieben (54 b 8-c 1). Die Richter schöpfen ihre Macht aus den konkreten Gesetzen. Die letzteren sind also daran schuld, daß sie durch das Lossystem ungeeignete Bürger zu Richtern werden lassen. Erst wenn in der erwähnten Textstelle die Idee der Gesetze, das überhaupt durchs Gesetz beherrschte Wesen des Vaterlands gemeint ist, steht die vollzogene Freisprechung mit dem ganzen Gedankengebäude des *Kriton* in Einklang.

3.9. Die ethische Untersuchung im *Kriton* bezieht sich auf die geistige und ethische Größe, auf die Person: Sokrates erst in dem kleinen Teil 53 a-54 b (s.o. 2.3). Im übrigen ist sie allgemein, sie wird in der unpersönlichen, der absoluten Dimension des Sollens überhaupt durchgeführt.

3.10. Seinem tiefsten Sinne nach läuft der *Kriton* auf folgendes hinaus. Indem sich Sokrates weigert zu entfliehen, obwohl er damit das höchste empirische Gut, sein Leben, verliert, ist er ipso facto im höchsten Grad gerecht und schön, im höchsten Grad gut.

3.11. Sokrates' Standhaftigkeit in seinen bisherigen Ansichten (46 b) hat nichts Fanatisches, mit dem Ich-Komplex Verwobenes in sich. Wie jeder Wissenschaftler, ist auch Sokrates jederzeit bereit, von Anfang an seine Ansichten zu überprüfen, sogar unter der Kontrolle irgendeines anderen, der entschlossen ist, hierüber richtig zu denken (46 c-d).

3.12. Die rationalistische Philosophie baut die Ethik als Gebäude der reinen Vernunft auf. Aber das ethische Bewußtsein hat auch religiöse Wurzeln. Platon weiß es; aber da dergleichen die Vernunft transzendiert, beschränkt er sich auf eine bloße Andeutung im letzten Teil des Dialogs (54 b-d).

Patras

E. N. Platis